

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 1. SZÁM 1—112. I. BUDAPEST, 1964. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, BORZSÁK ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen, ECKHARDT SÁNDOR ny. egyetemi tanár, HERPEPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, ZSINDELY ENDRE kutató, ifj. KOZOCSA SÁNDOR tanár, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TIBORC ZSIGMOND kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SÓLYOM JENŐ levéltáros, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KULCSÁR PÉTER, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIJ REZSŐ tudományos kutató, SZÉKELY SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár igazgatója, JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, FAZAKAS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, BÁN IMRE, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, Debrecen, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, RÓNA-TAS ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BENDA KÁLMÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, LAKOS KATALIN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára igazgatóhelyettese

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.
A szerkesztőség legfeljebb I ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban. Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

13. 592
26. 195
Fels. 20. 013

44 1. 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXX. ÉVFOLYAM
1964.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára II.	1
<i>Büky Béla</i> : A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása	310
<i>Csapodi Csaba</i> : Beatrix királyné könyvtára	201
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai.....	292
<i>Kovácsics József—Duxné Nagy Katalin</i> : A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján	225
<i>Mátrai László</i> : Köhalmi Béla	289
<i>Rózsa György</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique.....	33
<i>Siklós András</i> : Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez	113

KÖZLEMÉNYEK

<i>Arady Kálmán</i> : Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez.....	247
<i>Bálint Sándor</i> : A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya	134
<i>Borzák István</i> : Aristoteles, Vergilius és társai	47
<i>Donáth Regina</i> : A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához	55
<i>Eckhardt Sándor</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>Herepei János</i> : Apáczai könyvtárának további nyomai	53
<i>Kozocsa Sándor</i> : Adatok id. Szimneyi József életéhez	66
<i>Kozocsa Sándor, íj.</i> : Arany János kiadatlan önéletrajza	65
<i>Köhalmi Béla</i> : Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez	154
<i>M. Gy.</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Kassák Lajos: Szolhálók élete).....	72
<i>Markovits Györgyi</i> : Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra.....	257
<i>Mészáros István</i> : Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke.....	239
<i>Móra László</i> : A műgyetemi könyvtár alapítása 1848-ban.....	146
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez.....	323
<i>Radó György</i> : Egy rejtélyes regény nyomában	141
<i>Sonkoly István</i> : Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz	253
<i>D. Szemző Piroska</i> : Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül	324
<i>Szigeti Kilián</i> : Egy XIV. századbéli énekeskönyvünk továbbélése	125
<i>Szűz Rezső</i> : Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó	337
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Adalékok a Népszava napilap megindulásához	71
<i>Vértesy Miklós</i> : Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban	239
<i>Zsindely Endre</i> : Egy értékes hungarica: Batsányi János mostanig lappangó műve	62

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?	348
<i>Borsa Gedeon</i> : Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?....	79
<i>Borsa Gedeon</i> : XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban	162
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi simándi nyomda.....	172

<i>Holl Béla</i> : Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban	156
<i>Holl Béla</i> : Sámbooky János könyvtárának magyar könyveiről	344
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Három XVI. századi énekeskönyv	260
<i>Kelecsényi Ákos</i> : A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában	166
<i>Sándor István</i> : Töredék Leucippe és Clitophon széphistoriájának egy ismeretlen kiadásából	354
<i>Sólyom Jenő</i> : Honterus 1548. évi kátékiadása	73
<i>Vértessy Miklós</i> : Egy 1483-ban kiadott magyar krónika	74

FIGYELŐ

<i>Barasenkov, V. M.</i> : A 150 éves Szaltükov—Scesdrin Könyvtár történetéhez	363
<i>Beliczay Angela</i> : Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban	379
<i>Berza László</i> : Budapest történetének bibliográfiája II. kötete	179
<i>Csapodi Csaba</i> : Kódex-miniatura kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	276
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Újabb Corvina került vissza Magyarországra	378
<i>D. B.</i> : Walter Hagemann halálára	277
<i>Dörnyei Sándor</i> : A folyóiratcímek rövidítéséről	368
<i>Dr.</i> : A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról	89
<i>Faragó Lászlóné</i> : A „Könyvtári Minervá”-ról	266
<i>Gergely Pál</i> : Melich János (1872—1963)	175
<i>Gombocz István</i> : 100 éves a Matica Slovenská	90
<i>Izsépy Edit</i> : Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár	366
<i>Jánszky Lajos</i> : Az I. Reprográfiai Kongresszus	89
<i>Jánszky Lajos</i> : A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája	88
<i>Kenéz Ernő</i> : Komjáthy Aladár (1894—1963)	176
<i>Kulesár Péter</i> : A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról	84
<i>Maller Sándor</i> : Magyar kiadványok és az UNESCO	270
<i>Molnár Nándor</i> : Az örmény és grúz címek átírásáról	181
<i>Munkácsi Piroska</i> : Plakátkiállításokról	273
<i>N. K.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága	272
<i>Nagy Ernő</i> : Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél	374
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán	270
<i>Somkuti Gabriella</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből	90
<i>Sz. J.</i> : A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai	272
<i>Székelly Sándor</i> : Az IFLA XXIX. konferenciája	87
<i>Szűj Rezső</i> : A bibliofília és a tudományos kutatás	86
<i>Tardy Lajos</i> : A bibliográfiai hivatkozásról	277
<i>Zádor Anna</i> : Varró István emléke	177
Hírek	183

SZEMLE

Biblioteca-no-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. <i>F. Z.—M. L.</i>)	190
Die Bibliothek der Technischen Hochschule (Ism. <i>Móra László</i>)	284
Bland, David: The illustration of books (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	186
Bogdán István: A magyarországi papíripar története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	188
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (Ism. <i>Darabos Pál</i>)	287
Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	96
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (Ism. <i>L. Mesterházi—Nagy Márta</i>)	390
Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom (Ism. <i>Mgy</i>)	388
Drtina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	286
Falvy Zoltán—Mezey László: Codex Albensis (Ism. <i>Szigeti Kilián</i>)	186
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	281
A gyermekkönyvtár (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	390
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	386
In libro humanitas (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	98
In memoriam Valentin le Champion (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282

Jahrbuch der Bibliotheken (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	101
Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	190
A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	93
Krudy világa (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	389
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	385
A magyar kritikai edíciók történetéhez (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	381
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	193
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	279
Mat'ovčik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (Ism. <i>Sziklay László</i>)	283
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (Ism. <i>Bán Imre</i>)	95
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	99
Myson, William: Librarianship as a carrier (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	96
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	100
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (Ism. <i>Tóth András</i>)	97
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	189
Szalai Sándor: Gépi kivonat készítés — Gépi fordítás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	191
Takács József—Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (Ism. <i>Gombocz István</i>)	193
The typographic book 1450—1935 (Ism. <i>D. B.</i>)	281
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (Ism. <i>Fazakas József</i>)	98
Winna latorosl w exlibrisie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282

BIBLIOGRÁFIÁK

Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	110
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (Ism. <i>Wallehausen Gyula</i>)	112
A bibliography of African bibliographies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	108
Bibliography of proceedings of international meetings (Ism. <i>Gombocz István</i>)	198
Casanoviana (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	111
De la Vallée Poussin, L.: Catalogue of Tibetan manuscripts (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	103
Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner-Museums (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	194
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (Ism. <i>Dr.</i>)	198
Göllner, Carl: Turcica (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	106
Hungarian publications on Asia and Africa (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	195
Index of Indonesian learned periodicals (Ism. <i>Dr.</i>)	199
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae Matica Slovenská (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	105
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	109
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Ferenczy Géza</i>)	391
Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (Ism. <i>Csapodi Csabáné</i>)	287
A Nagyvilág hét esztendeje (Ism. <i>Péter László</i>)	196
Pecsat' zarubezsnüh sztran (Ism. <i>Ferenczyné Wendelin Lidia</i>)	194
Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	102
Testnevelési és sportszakirodalom (Ism. <i>Kozocsa István</i>)	200
Új amerikai közgazdasági referálólapp (Ism. <i>Földi Tamás</i>)	199
Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (Ism. <i>S</i>)	288

BERLÁSZ JENŐ

Dernschwam János könyvtára

A hazai humanizmus történetéhez

(Második közlemény)

283

IV.

Az előadottak után most sor kerülhet magának a könyvgyűjteménynek bemutatására: elsősorban az állomány mennyiségi felmérésére, aztán a nyomdai provenienciák feltárására, végül a tudománytörténeti elemzésre és méltatásra.

1. A könyvtár számszerű nagyságának a kifejezése, ismerve az inventárium pontosságát, első pillanatban problémamentesnek tűnik. Említettük, hogy a lajstrom négy formacsoportba osztva sorolja elő a könyvanyagot, az egyes csoportokon belül újrakezdődő sorszámozással. Úgy látszik, mintha az állomány számbavételéhez nem kellene egyebet tenni, mint összegezni a négy nagyságosztály végső sorszámain. E szerint a fólió-csoportban 369 (illetőleg az inventárium csonkasága és egy belső számozási hiba miatt 349), a kvartban 70, az oktávban 131, a sedecimben 81 számot találunk, vagyis összesen 651 tételt. Rögtön felvetődik azonban a kérdés: mit fejeznek ki ezek a tételszámok? Köteteket, műveket avagy kiadványokat? Bevezetőben, a címleírás módszerének ismertetésekor már szoltunk arról, hogy az inventáriumban többféle leírási forma szerepel; egy-egy szám alatt nemcsak magányos önálló művekkel találkozunk, hanem két, három vagy még több opusból álló gyűjteményes kiadványokkal, illetőleg kolligátumokkal is, azaz egyszerre több művel; más esetben meg valamely önálló műnek csak egy részével, egy-egy kötetével. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a jegyzék kötetekben számol, s így a tételszám tulajdonképpen kötettszámot jelent. Ez a feltevés azonban nem áll meg, mert — mint említettük — előfordulnak olyan esetek is, amikor többkötetes művek egyazon szám alatt szerepelnek, amikor ti. egyszerre megjelent kötetekről van szó. Voltaképpen tehát a tételszám nem azonos sem a művek számával, sőt a kolligátumok miatt még a kiadványokéval sem. Így aztán, ha a könyvállomány nagyságát valamely bibliográfiai egységben ki akarjuk fejezni, a tételeket megfelelő szempontból végig kell elemeznünk. A nagy mennyiségben előforduló kolligátumokra tekintettel, legcélszerűbbnek a kiadványok kimutatását véltük. Kiadvány-egységnek az önálló impresszum alatt megjelent nyomtatványokat tekintettük: így — az egykötetes műveken kívül — az egyszerre megjelent többkötetes műveket együttesen, a különböző években megjelent többkötetes műveknek minden egyes kötetét, a gyűjteményes műveket, végül a kolligátumok alkotó elemeit külön-külön. Ezen az alapon számolva, az említett négy nagyságcsoport tételszámain a következőképpen sikerült felfejtenünk. (A táblázatot lásd a köv. lapon.)

Az inventárium alapján tehát a könyvtárban 1162 önállóan megjelent művet tudunk kimutatni. Ez a szám persze nem egészen fedi a valóságot, mert hiszen a megcsonkult inventárium elejéről hiányzó 19 tételben foglalt kiadványok nem voltak számbavehetőek. Kiadvány és mű nem egészen azonos

Forma-csoport	Tételszám	Önálló kiadvány	Kolligált kiadvány	Kiadványok száma összesen
Fólió	34b	218	335	553
Kvárt	70	31	211	242
Oktáv	131	64	213	277
Sedecim	81	77	13	90
Összesen	631	390	772	1162

fogalmak. A reneszánszkorú könyvnyomdászat tudvalevőleg igen kedvelte a gyűjteményes kiadványokat: az olyan köteteket, amelyek egyazon szerzőnek több művét vagy különböző szerzőknek különböző műveit ölelték fel. Egy ilyen irányú számlálás az inventáriumban — megfelelő könyvpéldányokon végezhető ellenőrzés hiányában — nem adhat teljesen megbízható eredményt. Korlátolt pontossággal azonban megállapíthatjuk, hogy az 1162 kiadvány mögött kb. 2100 mű rejlik.

Ki kell még egészítenünk e képet a könyvgyűjteménynek egykorúlag — valószínűleg DERNSCHWAM kölcsönzéseiből — előállt tényleges hiányai-val. Ezekre nézve a BLOTIUS—GUTT-féle 1575. évi revízió nyújt felvilágosítást. Említettük volt, hogy a hagyatéék bécsi átvételekor a revizorok az állományban egyidejűleg meg nem talált könyveket az inventárium megfelelő helyén „*Deest*” megjegyzéssel jelölték. Ilyen megjelölés a fólió-csoportban 12, a kvártban 3, az oktávban 11, a sedecimben 16, mindössze 42 fordul elő. Ennyire tehető tehát a könyvtárnak a használatból eredő eredeti vesztesége.

Mennyiségi szemlének meggyőző bizonyítékát adja a bevezetőben már előrebocsátott véleményünknek, amely szerint a DERNSCHWAM-könyvtárban egy egészen rendkívüli jelentőségű humanista gyűjteményt kell látnunk: a SAMBUCUS-könyvtárat megközelítőt.⁷¹

2. Nem kevésbé fontos következtetéseket lehet vonni valamely könyvgyűjtemény értékére nézve a tipográfiai származás-adatok (provenienciák) vizsgálatából is. A DERNSCHWAM-könyvtár e tekintetben is tanulságos adatokkal szolgál.

Itt több kérdést lehet felvetni: *a)* mely országokban, illetőleg városokban nyomtatták a könyveket? (földrajzi proveniencia), *b)* mely nyomdák voltak az előállítók? (nyomdai proveniencia), *c)* mely időkből származnak a nyomtatványok? (időbeli proveniencia). Vegyük ezeket sorra!

a) Más vonatkozásban beszélünk már arról, hogy DERNSCHWAM János mint a FUGGER-cég szolgálatában álló kereskedelmi főtisztviselő, feladatai ellátása kapcsán széleskörű külföldi utazásokat tett. Ezekről az üzleti utakról azonban naplójegyzetek, itineráriumok — sajnos — nem maradtak fenn, vagy legalábbis nem ismeretesek. Idevágólag csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Mégis meglehetősen biztonsággal meg lehet vonni Európa térségén azokat a határokat, amelyeken belül ilyen hivatalos utakat vagy legalább levele-

⁷¹ A SAMBUCUS-könyvtár számszerű adatairól GULYÁS: *Bibliotheca J. Sambuci*. 31—32. l.

zési érintkezést feltételezni lehet. Ezek a határok a FUGGER-ház üzleti emporiumainak (nagyfaktorátusainak és faktorátusainak, levelezőállomásainak, bányás és olvasztó műveinek) összekötéséből adódnak. Götz von PÖLNITZ, a FUGGER-ek modern monográfusa kartográfiailag is rögzítette a cég üzleti hálózatát. Rajzából kitűnik, hogy Augsburgból mint középpontból nagyjában öt irányban orientálódott a vállalat: keletre, Salzburgon és Bécsen át Budáig, Besztercebányáig és Erdélyig; északra-északkeletre Krakkóig, illetőleg Lipsén és Breslaun át Danzigig; északnyugatra Nürnberg főügynökségen, Frankfurt am Mainon, Kölnön keresztül Antwerpenig; délre Innsburek főállomáson, Villachon át Velencéig és Rómáig; végül délnyugatra, mint mellékirányba Milánó és Genuán át Madrid, Lisszabon, illetőleg Sevilla felé. Vagyis Ausztria, Szilézia és Csehország, Lengyelország, Szászország és a Keleti-tenger partvidéke, a Rajna-vidék és Németalföld, Észak- és Közép-Itália, valamint Spanyolország alkotta az augsburgi bankház érdekkörét.⁷² Így a cég exponensei is közvetlenül vagy közvetve érintkezésben voltak vagy lehettek mindezekkel a területekkel. Nyilvánvaló tehát, hogy DERNSCHWAMnak kitűnő alkalmá nyílt az említett országok és városok könyvtermését, illetőleg könyvpiacát figyelemmel kísérni és az őt érdeklő nyomtatványokat mindenünnen beszerezni.

Valóban, ha az inventáriumban rögzített impresszum-anyagot statisztikailag feldolgozzuk, arra az érdekes megállapításra juthatunk, hogy a könyvtár anyagának származási területe jobbra egybeesik a FUGGEREK üzleti érdekerületével. Az első alapvető, egyben magától értetődő tény az, hogy a könyvgyűjtemény legnagyobb hányadát a Németbirodalom területén nyomtatott kiadványok alkotják, különös súllyal Dél-Németországra, a Rajna-vidékre és Szászországra. További jellemző eredmény, hogy a gazdasági érdekelttség fontosságának megfelelően, uralkodó szerepet játszanak az olaszországi nyomtatványok. Viszont a keleti területek, Lengyelország, Csehország—Szilézia és Magyarország könyvtermése, bár szintén képviselve van a bibliotékában, erősen alárendelt tényező. Végül jelen van, de ugyancsak mellékes összetevőként a németalföldi könyv is. Ami a proveniencia-térképen nem egyezik a gazdasági térkép adataival, az egy jelentéktelen hiány és két lényeges többlet. A hiány, hogy spanyolországi eredetű könyv egyáltalán nem fordul elő a gyűjteményben. A többlet, hogy elsőrangú, a németországgal vetekedő szektort alkotnak a svájci könyvek, illetőleg hogy az itáliai nyomdatermékekkel csaknem azonos mértékben lépnek fel a franciaországiak.

Számokban rögzítve a helyzet ez:

Az előállító ország	Német-ország	Svájc	Itália	Francia-ország	Ausztria	Német-alföld	Lengyel-ország	Cseh-ország és Szilézia	Magyar-ország	Bizony-talan	Összesen
Kiadványok száma	350	328	173	161	31	14	6	3	2	94	1162

Ha a földrajzi eredet kutatását tovább részletezzük, vagyis ha adatainkat az egyes országokon belül városonként is szemügyre vesszük, akkor kialakul előttünk a nyomdavárosoknak a DERNSCHWAM-gyűjteményre jellemző rangsora: a különböző kulturális központokból származó könyvanyagának a könyv-

⁷² PÖLNITZ: *J. Fugger c. kötetének végéhez csatolt térképmelléklet: Niederlassungen und Handelswege der Fugger im Zeitraum von 1495 bis 1525.*

tár összetételében vitt szerepe. Értelmet ennek a vizsgálatnak nemcsak az a körülmény ad, hogy a XVI. század kultúrája Európa nyugatán és közepén már par excellence városokhoz kötött műveltség volt, hanem az is, hogy a városok korántsem éltek még a nemzet életét, hanem inkább a kommunák öncélú életét, s ez az egyéniség művelődési igényeikben, törekvéseikben, műveltségükben mint eredményben sajátos eltéréseket hozott létre.⁷³ Ennek folyománya az, hogy minden város könyvtermése bizonyos sajátos színezetet, elvi irányzatot, tárgyi meghatározottságot fejez ki: Köln pl. mint nagy skolasztikus hagyományok őrzője az „*obskurantizmus fővárosa*”-ként szerepelt a köztudatban, Mainz viszont, ALBRECHT VON BRANDENBURG, a „*német X. Leó*” hatása alatt a humanista műveltség egyik erőssége volt.⁷⁴ Wittenberg, Zürich, Genf, Basel vagy Löwen különleges viszonyulását a koreszmékhez magyarázat nélkül is tudjuk, s közismertek Velence, Firenze, Róma és Nápoly kultúrájának sajátos egyéni vonásai is. Ilyen megfontolások alapján mutatjuk be az alábbiakban DERNSCHWAM könyvanyagának városok szerinti statisztikáját.

Németország nyomdatermékei⁷⁵ pl. a következőképpen oszlanak meg az egyes nyomdavárosok között:

Strassburg 67, Nürnberg 66, Köln 40, Frankfurt am Main 37, Wittenberg 34, Ingolstadt 19, Tübingen 12, Hagenau 10, Augsburg, Mainz és Leipzig 9—9, Isny 7, Magdeburg 6, Marburg 4, Freiburg im Breisgau, Solingen, Konstanz 3—3, Dillingen, Oppenheim, Pforzheim 2—2, Brixen, Colmar, Mutzschen, Steckelberg és Würzburg 1—1 kiadvánnyal szerepel.

A svájci nyomtatványok⁷⁶ városközi arányai így alakulnak: Basel 259, Zürich 46, Genf 18 és Bern 5 kiadvánnyal.

Itália⁷⁷ a következő nyomdavárosokkal és kiadványmennyiségekkel van képviselve: Velence 138, Róma 10, Milánó és Bologna 6—6, Firenze 5, Genua, Parma, Ostrona, Toscolano, Vincenza és Capo d'Italia 1—1 kiadvánnyal.

A franciaországi nyomtatványok⁷⁸ két városból kerültek ki, mégpedig: Lyonból 88, Párizsból pedig 73 darab.

⁷³ HAJNAL István: *Az európai város kialakulása*. Városi Szle. 27 (1941). 801—841. l.

⁷⁴ PAULSEN: *I. m.* 118—119. l.

⁷⁵ Proveniencia-vizsgálataim során német vonatkozásban egy modern nyomdászattörténeti kézikönyvre támaszkodhattam: BENZING, Joseph: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. (Deutsches Sprachgebiet.) Frankfurt am Main, 1952.

⁷⁶ A svájci vonatkozásokat is tartalmazza BENZING *i. m.*

⁷⁷ Az olasz nyomdatörténetre nézve két új feldolgozásunk is van: ASCARELLI, Fernanda: *La tipografia cinquecentesca Italiana*. Firenze, 1953. (Contributi alla Biblioteca Bibliografica Italiana diretta da Marino Parenti 1.) és NORTON, F. J.: *Italian printers 1501—1520*. London, 1958. (Cambridge Bibliographical Society monograph 3.). De nem lehet nélkülözni Giuseppe FUMAGALLI két régebbi munkáját sem: 1. *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. (Lexicon Typographicum Italiae.) 2. *Giunte e correzioni al Lexicon Typographicum Italiae*. Firenze, 1939. Ezekon kívül alapvetően fontos RENOUEAU, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Aldes*. 3. éd. Par'is, 1834., továbbá a British Museum vonatkozó modern kiadványa: *Short-title catalogue of books printed in Italie and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*. London, 1958.

⁷⁸ A francia nyomdatörténetre vonatkozólag sajnos egyetlen összefoglaló jellegű modern kézikönyvhöz sem tudtam hozzájutni, s így csak régi kiadványokra támaszkodhattam. Ezek BEAULIEUX, Charles: *Catalogue de la réserve XVIe siècle (1501—1540) de la Bibliothèque de l'Université de Paris*. Paris, 1910. RENOUEAU, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Estienne ou histoire de la famille des Estienne et de ses éditions*. 2. éd. Paris, 1843. Kiegészítőként itt is a British Museum egy új katalóguskötetét használtam: *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*. London, 1924.

Az ausztriai nyomtatványokat, 31 darabot egyedül Bécs szolgáltatta.⁷⁹ Németalföld⁸⁰ ismét két várossal szerepel: Antwerpennel, ahonnan 13, és Löwennel, ahonnan 1 nyomtatvány származik.

Végül, ami a közép-kelet európai területeket illeti, a lengyelországi nyomdatermékek Krakkóból, a csehországiak Prágából, a sziléziaiak Breslauból,⁸¹ a magyarországiak Brassóból, illetve Sárvár—Újszigetről kerültek ki.

b) Fokozott jelentőséget nyer ez a földrajzi statisztika, ha nyomdászprovenienciával is kiegészül. A nyomdásznevek feltárásának szükségességét lényegében ugyanazok a szempontok értetik meg, amelyeket a városok egyéni kultúraalakító szerepével kapcsolatban fentebb vázoltunk. A nyomdákat ti. a városok a várospolitikai alárendelt szerveiként kezelték, akárcsak az iskolákat. Egy-egy város és a benne működő nyomdák eredetileg ugyanazt a társadalmi-ideológiai irányzatot fejezték ki. A XVI. században azonban a műveltségváltás nagy fordulójában a városi polgárság társadalmi-kulturális megoszlásának következményeként a nyomdászok is részesei lettek a városokban lefolyt párt-harcoknak, s nem képviseltek többé ugyanazon helyen sem azonos irányzatot. A nyomdák irodalmi, tudományos vagy propagandatevékenységét esetenként az a társadalmi-szellemi front határozta meg, amely a nyomdászt a maga táborába tudta csalogatni vagy kényszeríteni. Minden nyomdásznév tehát szűkebb-tágabb határok között bizonyos társadalmi-kulturális program kifejezője. De ezen túlmenően is jelentős az officinák ismerete, mert minden műhely, minden mester más technikai, művészi és tudományos színvonalat képviselt.⁸² A nyomtatott könyv autoritása, tudományos értéke ebben a korban legalább annyira múltott a tipográfuson, mint a szerzőn, hiszen a tudós könyvnyomtatók műhelyeiben bontakoztak ki a kéziratok hagyományból a modern nyomtatott irodalom (elsősorban a tudományos irodalom) alapformái.⁸³ Az alábbiakban városról-városra menve, felsoroljuk a DERNSCHWAM-jegyzékben kimutatott valamennyi nyomdát, figyelmen kívül hagyva azonban egyelőre előforduló kiadványaik számát. Ezt majd csak később közöljük, egy összefoglaló, nagy statisztikai táblázat keretében. Megjegyezzük azonban, hogy nyomdásznév-sorunk nem teljes; DERNSCHWAM ugyanis sok esetben mellőzte vagy nem is ismerte az előállító tipográfust.

A németországi nyomdászok közül gyűjteményünkben a következők szerepelnek:

Strassburgból egy-egy nyomtatványunk van az idősebb Joannes HERVA-GIUSTÓL, továbbá a skolasztikus, humanista és reformációs kiadványokat egyaránt előállító Johann KNOBLAUCHTÓL (CNOBLOCHIUS), a Bécs és Közép-Kelet-európa felé is kapcsolatokkal bíró Hans SCHOTTENTÓL és Wendelin RIHELTÓL, CALVIN, SLEIDAN, Johann STURM és M. BUCER kiadójától.⁸⁴ A nürnbergiek közül az ekkoriban már lehanyatlott híres KOBERGER-család egyik tagja, Johann

⁷⁹ Segédkönyvem itt MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882* (1. Bd. Wien, 1883.) volt.

⁸⁰ Erre a fontos területre nézve csak RUELENS, C. — BACKER, A. de: *Annales Plantiniennes*. Paris, 1866. c. jeles munkája állt rendelkezésemre. PLANTIN-nyomtatványokat azonban egyelőre nem tudtunk felfedezni a DERNSCHWAM-könyvtárban.

⁸¹ Sajnos ezeknek a szomszédos országoknak hasznavehető nyomdászattörténeti irodalmához sem tudtam hozzájutni.

⁸² Vö. BOGENG: *Geschichte der Buchdruckerkunst*. 2. Bd. 3—34. l.

⁸³ THIENEMANN: *I. m.* 154. l.

⁸⁴ BENZING: *I. m.* 159., 161., 163. l. BEAULIEUX: *I. m.* 310. l.

KOBERGER szerepel és a flandriai származású neves hangjegy-nyomtató, Johann von BERG (Joannes MONTANUS); ugyaninnen van nyomtatványunk a tudományos képzettségű, szabatosságáról híres Johann PETREIUSTól is.⁸⁵ Kölnből Peter QUENTEL, Eucharius CERVICORNUS (eredetileg HITZHORN) és a katolikus egyház harcos nyomdásza, egyben író és fordító, Jaspas von GENNEP van képviselve.⁸⁶ Frankfurt am Mainnak két tipográfusa mutatható ki: Peter BREUBACH, a reformációt lelkesen szolgáló nyomdász és Cristoph EGENOLPHIUS a híres betűöntő, MELANCHTHON barátja, a legműveltebb tudós tipográfusok egyike.⁸⁷ Wittenbergből szerepel Hans LUFFT, a lutheri mozgalom főnyomdásza, a 100 000 példányos LUTHER-biblia előállítója, s mellette Josef KLUG (CLUG) és Johann KRAFFT (CRATO).⁸⁸ Ingolstadt méltán híres officinájának mestereitől, Peter és Georg APIUSTól is van művünk.⁸⁹ Tübingen, Hagenau és Pforzheim nagy humanista nyomdásza, a MELANCHTHONT korrektorként foglalkoztató Thomas ANSHELM néhány művel szintén jelen van.⁹⁰ A kimutatható németországi nyomdászok sorát a sokoldalú és gazdag munkásságot folytató Johann SCHÖFFERrel, Mainz jóhírű nyomdászával zárhatjuk.⁹¹

Nem kevésbé nagy nevekkel találkozhatunk gyűjteményünkben a svájci városköztársaságok nyomdászainak köréből, különösen Baseltől, a XVI. századi humanista tipográfiának az Alpokon innen legjelentősebb központjából. Ebből az egy városból nem kevesebb, mint 13 műhely kiadványait tudjuk kimutatni. Főszereplő sok szebbnél szebb, hibátlanságáról közmondásos remekművel a világhírű FROBENIUS-officina, ERASMUS Desiderius és Hans HOLBEIN egykori kedves munkahelye, korszakunkban a reformációval szemben tartózkodó Hieronymus FROBEN vezetése alatt. Mellette s vele szinte dinasztikus érdekközösségben a következő kitűnő mestereket említhetjük: Johann HERWAGENT, Hieronymus FROBEN mostohaapját és üzlettársát; Nicolaus EPISCOPIUST, szintén FROBEN-rokont; a szép és hibátlan klasszikus kiadványok mesterét, Johann OPORINUST, PARACELUSU hívét, FROBEN tanítványát; Robert WINTERTE, OPORINUS sógorát. A FROBEN-rokonságba tartozott, de annak nobiles hagyományait nem mindenben követte az orvosdoktori diplomás Heinrich (Henricus) PETRI; ennek nevét jogosulatlan utánnyomásai (kalózkidadásai) tették bizonyos fokig hírhedtté. Egy másik kisebb érdekcsoport Andreas CRATANDER körül alakult ki Johann BEBEL és a hibátlan munkájáról híres ARISTOTELES-kiadó Michael ISENGRIN részvételével. Ezeken túl négy egyedülálló nyomdászt kell még említenünk, mint könyvtárunkban művekkel szereplőt: a XV—XVI. század fordulóján működött Nicolaus KESSLERT, Johann WALDERT (WALDERUS), Jacob KÜNDIGET (PARCUS) és a század közepéről Peter PERNÁT, az olasz bevándoroltat.⁹²

⁸⁵ BENZING: *I. m.* 129., 131., 134. l. BEAULIEUX: *I. m.* 309. l.

⁸⁶ BENZING: *I. m.* 87—90. l.

⁸⁷ *Uo.* 51—52. l.

⁸⁸ *Uo.* 182—184. l.

⁸⁹ *Uo.* 81. l.

⁹⁰ *Uo.* 67., 144., 171. l.

⁹¹ *Uo.* 117. l.

⁹² *Uo.* 22—29. l. Basel jelentőségéről egy kitűnő, széles történeti távlatokba állított új feldolgozásunk is van; programja és módszere nemcsak nyomdatörténet, hanem igen helyesen tudománytörténet is. LUCHSINGER, Friedrich: *Der Basler Buchdruck als Vermittler italienischen Geistes (1470—1529)*. Basel, 1953. ERASMUS és FROBENIUS együttműködéséről világhírű monográfia: HUIZINGA, J.: *Erasmus*. Basel, [1928]. 181—192. l.

A zürichi nyomdászok közül gazdagon van képviselve Christoph FROSCHAUER (FROSTHOVERUS), ZWINGLI és BULLINGER nyomdása, a bibliakiadványok nagymestere; mellette csak mutatóban a GESSNER-testvérek, Andreas és Hans Jacob.⁹³ Genfből, a kálvinizmus szülővárosából jónéhány nyomtatványunk van az itt emigrációban élő világhírű párizsi filológus-nyomdásztól, Robert ESTIENNE-től (Robertus STEPHANUS), KÁLVIN és Théodore de BÈZE munkatársától. Említhető még ugyaninnen Johann CRISPINUS.⁹⁴

Aránylag kevés nyomdászt tudunk kimutatni az olasz városokból. Örvendetes tény, hogy Velence officinái közül igen tekintélyes számú kiadvánnyal szerepel a nagyszerű MANUZIO-üzem, mégpedig három különböző korszakkával: a nagy Aldo idején készült művekkel (1515 előtt), Andrea TORRESANO kiadványaival (1529-ig) s végül az ifjú Aldus-fi Paolo MANUZIO produkcióival.⁹⁵ Csak jelentéktelen nyoma van egy másik velencei nyomdász, Michael SCOTO (SCOTUS) működésének.⁹⁶ A többiek homályban maradnak. Rómának két tipográfusáról szerzünk tudomást a könyvanyagból: a zenei művek nyomtatásával s héber és etióp kiadványokkal kitűnt Antonio BLADORÓL, valamint Giovanni Maria VIOTTIRÓL. Felbukkan egy genuai nyomdász is Pietro Paolo PORRO személyében.⁹⁷

A francia városok neves mesterei sorából csak hatról tesz említést inventáriumunk: Sébastien GRIPHE (GRYPHIUS) és Mathias BONHOMME lyoni tipográfusról,⁹⁸ valamint Párizs nagy tudós-nyomdászaról, a genfi vonatkozásban már említett európai hírű Robert ESTIENNE-ről (STEPHANUS), továbbá Simone de COLINES (COLINAEUS), Josse BADE (Jodocus BADIUS Ascensius) és Charlotte GUILLARDRÓL, szintén jónévvű párizsi tipográfusokról.⁹⁹

Németalföldnek csak egy műhelyét fedi fel a könyvjegyzék, az antwerpeni Joannes STEELSIUS-félt.¹⁰⁰ A közép-keleteurópai nyomdász mesterek nevééről egyáltalán nem közöl adatokat az inventárium.

A fenti nyomdász-lista minden hézagossága ellenére fontos dokumentum. Ismételjük: a felsorolt nevek mintegy minőségi fémjelzését adják a DERN-SCHWAM-könyvtár anyagának: nemcsak technikai és művészeti értékét mutatják meg, hanem már a tartalmi ismertetés előtt tudománytörténeti jelentőségét is sejtetik.

c) Gyűjteményünk nyomdászati provenienciájára irányuló vizsgálatainkat az impresszumok időadatainak elemzése teszi teljessé. Itt azt a módszert alkalmazzuk, hogy az egyes művek megjelenési évszámait — a korlátolt pontosság elve alapján — csak mint évtized-adatokat értékeljük, s állítjuk számoszlopokba. Más szóval: megelégszünk annak számbavételével, hány nyomdai kiadványunk van az 1500-as, 1510-es, 1520-as stb. évekből egészen az 1560-as évekig bezárólag, kiegészítve ezt az 1500 előtt megjelent kiadványok-

⁹³ BENZING: *I. m.* 191, 193. l.

⁹⁴ RENOARD: *Annales de l'imprimerie des Estienne*. 283—373. l. CRISPINUSRÓL *LGB I. k.* 381. l.

⁹⁵ ASCARELLI: *I. m.* 158—162. l.

⁹⁶ *Uo.* 180. l.

⁹⁷ *Uo.* 70. l.

⁹⁸ BEAULIEUX: *I. m.* 310—311. l.

⁹⁹ *Uo.* 312. l.

¹⁰⁰ *Uo.* 310. l. és *LGB 3. k.* 328. l.

nak, az ősnyomtatványoknak egy csoportba összevont kimutatásával. Így összeállított táblázatunkról két fontos eredményt olvashatunk le. Számadataink mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy a könyvtár a maga korában szorosan vett modern könyvtár volt: a gyűjtő minden igyekezetét elsősorban a saját korában megjelent kiadványok megszerzésére fordította, s aránylag csekély érdeklődést mutatott a korát megelőző nyomdatermékek iránt. Azaz a DERN-SCHWAM-gyűjtemény ma mint tipikus antikva-könyvtár jelenik meg; az ősnyomtatvány-anyag benne egészen jelentéktelen tényező.¹⁰¹ Másik eredményünk: egy kifejező számsor, amely módot ad a könyvtár gyarapodási ütemét szemléltető grafikon megrajzolására. E szerint a XVI. század első évtizedétől ötödik évtizedéig (1540-ig) állandó, egyre fokozódó állománynövekedést lehet megfigyelni; a hatodik évtizedben (1550-től) megkezdődik a visszaesés, s ez a hetedik évtizedben (az 1560-as években) eléri az első évtized színvonalát.

Íme a vázlatos táblázat:

Sorszám	Az előállító ország	Ősnyomtatvány	1500	1510	1520	1530	1540	1550	1560	Év nélkül	Összesen
			é v t i z e d								
1.	Németország	2	5	29	35	105	91	54	15	14	350
2.	Svájc	—	1	4	38	88	96	75	7	19	328
3.	Itália	17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
4.	Franciaország	3	2	19	6	16	71	38	3	3	161
5.	Ausztria	1	—	8	6	3	2	7	1	3	31
6.	Németalföld	—	—	—	—	6	3	3	2	—	14
7.	Lengyelország	—	1	3	—	1	1	—	—	—	6
8.	Csehország és Szilézia	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3
9.	Magyarország	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
10.	Bizonytalan	—	1	2	5	7	11	32	18	18	94
	Összesen	23	44	112	115	231	298	226	47	66	1162

¹⁰¹ A gyűjteményben előforduló 23 incunabulumot a leginkább közkeletű ősnyomtatvány-jegyzékekben (H = Hain, HC = Hain—Copinger, C = Copinger, HC (+ Add) R = Hain—Copinger—Reichling, GW = Gesamtkatalog der Wiegendrucke, BMC = British Museum Catalogue) előforduló sorszámaik szerint az alábbiakban közlöm: 1. H 151. — BMC II. 421. 1. 2. H 1282. — C 5671. — GW 2268. 3. H 1287. — BMC VI. 773. 1. 4. HC (+ Add) R 1639. — GW 2324. 5. H 2250. — GW 3181. 6. H 2421. — GW 3340. 7. H 4371. 8. H 4813. — BMC V. 453. 1. 9. H 5451. 10—12. 6241. — BMC V. 358—359. 1. — 13. H 6707. — GW 4445. 14. H 7059. — BMC V. 486. 1. 15. H 7274. 16. H 7412. 17. H 10030. 18. H 11938. 19. H 11946. 20. H 12380. — BMC V. 477. 1. 21. H 13218. — BMC V. 559. 1. 22. H 13896. — BMC V. 438. 1. 23. GW 8348.

További részletszámításokkal ezek az adatok a városokra, sőt a nyomdászokra kiterjedően is felbonthatók. S ezen a ponton kerülünk abba a helyzetbe, hogy a provenienciákra vonatkozó összes adatainkat (valamennyi megállapított földrajzi, nyomdai és időbeli tény) egy összesített statisztikai táblázatba foglalhatjuk.

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó		Ősnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	é v t i z e d								
1.	N é m e t o r s z á k	Augsburg	—				7		1		1	9	
2.		Brixen	—	1								1	
3.		Colmar	—					1				1	
4.		Dillingen	—						1			2	
5.		Frankfurt a. M.	<i>Breubach</i>							2		2	
6.		"	<i>Egenolphius</i>					1		2		1	
7.		"	—				10	10	12		2	34	
8.		Freiburg i. B.	—				1	1	1			3	
9.		Hagenau	<i>Anshelmus</i>									1	
10.		"	—		4	4	1					9	
11.		Ingolstadt ...	<i>Apilus</i>				1					1	
12.		"	—				3	3	6	6		18	
13.		Isny	—					7				7	
14.		Konstanz	—		1			2				3	
15.		Köln	<i>Cervicornus</i>				1	1				2	
16.		"	<i>Gennep</i>						1			1	
17.		"	<i>Quentel</i>				2	1				3	
18.		"	—	1	2	4	15	4	4	2	2	34	
19.		Leipzig	—		1		3	2	2	1		9	
20.		Magdeburg ...	—					2	3			6	
21.		Mainz	<i>Schöffner</i>			1						1	
22.		"	—			1	3	2	1			7	
23.		Marburg	—				4					4	
24.		Mutzschen ..	—	1								1	
25.		Nürnberg	<i>Koberger</i>		1							1	
26.		"	<i>Montanus</i>						1			1	
27.		"	<i>Petreius</i>				2	2	1			5	
28.		"	—	1	2	9	13	26	4		5	60	
29.		Oppenheim	<i>Köbel</i>		1							1	
30.		"	—		1							1	
31.		Pforzheim ...	<i>Anshelmus</i>	2								2	
32.		Solingen	—				3					3	
33.		Strassburg ...	<i>Hervagius</i>			1						1	
34.		"	<i>Knoblauch</i>			1						1	
35.		"	<i>Rihelius</i>						1			1	
36.		"	<i>Schotten</i>					1				1	
37.		"	—	1	12	11	27	8	2		2	63	
38.		Steckelberg ..	—		1							1	
39.		Tübingen	<i>Anshelmus</i>		1							1	
40.		"	—		2	1	3			3	1	11	
41.		Wittenberg ..	<i>Clug</i>						1			1	
42.		"	<i>Krafft</i>						1			1	
43.		"	<i>Lufft</i>						2			2	
44.		"	—			2	6	16	5		1	30	
45.		Würzburg ...	—					1				1	
		Összesen	2	5	29	35	105	91	54	15	14	350	

Sorszám	Az előállító		Ösnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	évtized								
46.	S v á j c	Basel	<i>Bebelius</i>				2				1	3	
47.		„	<i>Cratander</i>		1	10	6					17	
48.		„	<i>Episcopius</i>						1			1	
49.		„	<i>Frobenius</i>		2	17	28	26	3			76	
50.		„	<i>Hervagius</i>				17	8	5			30	
51.		„	<i>Isengrenius</i>				2	6	3			1	12
52.		„	<i>Kesler</i>	1									1
53.		„	<i>Oporinus</i>					15	15			1	31
54.		„	<i>Parcus</i>						1				1
55.		„	<i>Perna</i>								1		1
56.		„	<i>H. Petri</i>			2	6	7	11		1		27
57.		„	<i>Walterus</i>				1						1
58.		„	<i>Winter</i>					2					2
59.		„	<i>Hervagius & Oporinus</i>							2			2
60.		„	<i>Hervagius & Frobenius</i>				1						1
61.		„	—		1	8	17	10	9	1	7		53
62.		Bern	—					2	2		1		5
63.		Genf	<i>Crispinus</i>						1				1
64.	„	<i>R. Stephanus</i>				2	1	10				13	
65.	„	—					1	3				4	
66.	Zürich	<i>Frothoverus</i>				2	6	3		2	3	16	
67.	„	<i>Gesnerus</i>										1	
68.	„	—			1	4	12	5		2	5	29	
Összesen					1	4	38	88	96	75	7	19	328
69.	I t á l i a	Bologna	—	1	4	1						6	
70.		Capo d'Italia	—						1				1
71.		Firenze	<i>Porro</i>		1		1		1	2			5
72.		Genua	—			1							1
73.		Milano	—	1	3	1	1						6
74.		Ostrona	—			1							1
75.		Parma	—			1							1
76.		Róma	<i>Bladus</i>					1	1				2
77.		„	<i>Viotti</i>						1				1
78.		„	—	1		1	2		2	1			7
79.		Toscolano	—				1						1
80.		Venezia	<i>Aldus</i>	1	9	11	11	1	2	2		3	40
81.		„	<i>Scotus</i>			1							1
82.		„	—	12	17	29	10	3	12	9	1	6	99
83.		Vicenza	—	1									1
Összesen				17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
84.	Franciaország	Párizs	<i>Ascensius</i>			1	1					2	
85.		„	<i>Colinaeus</i>				1	1				2	
86.		„	<i>Guillard</i>					9				9	
87.		„	<i>R. Stephanus</i>				2	4				7	
88.		„	—		1	13	4	7	15	10	1	2	53
89.		Lyon	<i>Bonhomme</i>						2				2
90.		„	<i>Griphius</i>			1			3	1	2		7
91.		„	—	3	1	4	1	6	39	24		1	79
Összesen				3	2	19	6	16	71	38	3	3	161

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Önrom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d								
92.	Ausztria	Wien	—	1		8	6	3	2	7	1	3	31
93.	Németalföld	Antwerpen . . .	<i>Steelsius</i>					1		1			2
94.		„ . . .	—					4		2			7
95.		„ . . .	—					1	2		1		4
96.		Löwen	—						1				
Összesen								6	3	3	2		14
97.	Lenyel-ország.	Krakkó	—		1	3		1	1				6
98.	Cseh-ország. Szilézia	Prága	—						2				2
99.		Breslau	—						1				1
Összesen									3				3
100.	Magyarország	Brassó	—						1				1
101.		Újsziget	—						1				1
Összesen									2				2

3. A DERNSCHWAM-könyvtár ismertetésének utolsó programpontja: a könyvállomány minőségi vizsgálata. Itt módszertanilag eléggé ki nem taposott útra lépünk. Az ezernél több kiadványból álló gyűjtemény irodalmi-tudományos jelentőségét egy vázlatos ismertetés keretében nyilván nem lehet maradéktalanul felmérni, mégis elkerülhetetlenül számot kell adni az egész gyűjtemény belső tartalmi értékéről. Úgy véljük, ez nem mehet végbe másként, mint sokoldalú tudománytörténeti megfontolás alapján végzendő szelekcióval. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

A kiindulásnál azonban itt is a számok segítségéhez kell folyamodnunk. El kell végeznünk a következő háromrendbeli számítást: *a)* milyen nyelvű kiadványok, hány százalékban szerepelnek a könyvtár anyagában? *b)* mekkora hányadát alkotják a könyvállománynak az ókori, a középkori és a reneszánsz kori alkotások? *c)* hogyan aránylanak egymáshoz az egyetemeken tanított fő tudománycsoportok (a szabadművészetek, a jogi, az orvosi és a hittudomány) körébe vágó kiadványok?

a) Az első számítás igen jellemző, semmiképpen sem meglepő eredményt mutat. Kiderül, hogy könyvgyűjteményünkben négy nyelvnek van fontos szerepe: a latinnak és a görögnek, a németnek és az olasznak, mégpedig a latin-görögnek, együttesen 88%, a másik kettőnek 9% és 2.5 %-os arányban. Ezeket kívül egészen jelentéktelen hányadban (összesen 0,5%) előfordul még néhány magyar, egy cseh és egy szír nyelvű kiadvány. Ez a százalékarány nyelvi oldalról a humanista könyvtár egyik tipikus jellemvonását szemlélteti. Mert biztosra vehető az, hogy itt nem DERNSCHWAM Jánosnak a német vagy az olasz nyelvű művek iránti csekélyebb érdeklődése nyilvánul meg (ezt legfeljebb magyar és cseh viszonylatban lehet megállapítani), hanem a középkori és a humanista műveltség uralkodó jellege fejeződik ki: az élő és a holt, a vulgáris és a klasszikus latinság, az egyház, illetve a *bonae litterae* arisztokratikus szelle-

mi közösségének nemzetek feletti nyelve s vele együtt, bár igen alárendelten a görög. De tipikus jelenség az olasz, német, magyar nyelvű kiadványok szereplése is: jelzi, hogy a kozmopolitizmus programjával fellépő humanizmus Itáliában megmutatta olasz öntudatát, kezdettől fogva népi-nemzeti törekvések hordozására és kifejezésére irányuló hivatását; az Alpokon innen eső országokban pedig — keresvén a latin nyelvhez vezető legcélszerűbb, legjobb utat — akaratlanul is felfedezte a szerény eszközül szolgáló „barbár” nemzeti nyelveket, s ezek immár többé-kevésbé beléptek az irodalmat hordozó nyelvek sorába.¹⁰² A *vulgus profanum* betört a műveltek céhének, a *respublica litterarum*-nak a falai közé.

b) Egészen szabályszerű az a kép is, amely a művelődéstörténet három nagy korszakában létrejött irodalmi-tudományos alkotások arányszámait tárja fel. Eszerint a reneszánsz kori művek 66.5%-át teszik a könyvállománynak, az antik világ írásai 21.2%-át, a középkor szellemi termékei pedig 12.3%-át. Mit mutatnak ezek a számok? Elsősorban azt, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár állományának túlnyomó többsége (21.2 + 66.5 = 88.7%) a tulajdonos reneszánsz-humanista műveltségisményének felel meg; a 12.3%-os középkori eredetű anyag viszont arra mutat, hogy a humanista műveltség feudális-középkori keretéből nőtt ki. Tudott dolog, hogy a reneszánsz és a humanizmus polgári műveltség volt, amely a városokban kialakult új tőkés termelési mód talajából sarjadt ki, de korai polgári műveltség, amely minden oldalról feudális társadalmi környezetbe volt beágyazva. Ez a korai polgári kultúra tulajdonképpen még a feudális város érdekeit és nézeteit fejezte ki. Annyit jelent ez, hogy az új intellektualizmus lett legyen bár az antik kultúrának bármilyen lelkes rajongója és propagátora, állhatott ugyan döntő ellentétben a középkor tudományos felfogásával, megvethette, lenézhetette a skolasztikus logikát, fizikát, metafizikát és etikát, tekinthette mindezt barbár és értelmetlen szószátyárkodásnak, „szofizmus”-nak, — az őt körülvevő feudális társadalomban elfoglalt helyénél fogva mégsem tudott teljesen szakítani a középkor egyházi-feudális kultúrájával. Nem merete nyíltan kimondani, hogy a tudományt a valóság trónjára akarja ültetni. Nem tehetette ezt, mert hiszen az új kultúrát nem az antik hatás hozta létre, hanem a kor aktuális társadalmi szükségletei. A humanizmus tehát egyfelől nem lehetett kizárólagos követője, utánzója, másolója az antik hagyománynak, másfelől — bármily messze távolodott is el a keresztény filozófiai és erkölcsi felfogástól, — nem szakíthatott teljesen a középkori kultúrával, mert benne élt abban.¹⁰³

A humanista kultúra nem nélkülözhetette a középkor könyveit. Rá volt utalva ezekre először is azért, mivel a XVI. századi Európában még javában folyt a műveltségváltás, a középkor és az újkor egymást szinte áthatva, egyszerre élt még, s ebben a tomboló világnézeti-tudományos harcban, különösen a német egyetemi forradalomban egyik fél sem nélkülözhetette polemikus fegyvertárából a másik irodalmi termését.¹⁰⁴ Másodszor: nem lehetett mindenestől elvetni a középkori tudományosságot azért sem, mivel tulajdonképpen az is az antik világ hagyatékán alapult, és gazdag klasszikus műveltségi anyag megőr-

¹⁰² A latin nyelvűségről BURCKHARDT: *I. m.* 139—152. l. Az olasz népies humanizmusról KARDOS: *I. m.* 16—25. l. A nemzeti nyelvek felfedezéséről TURÓCZI-TROSTLER *I. m.* 8—9., 27—30. l., A nemzeti eszme szerepéről a humanizmusban EPSTEJN, A. D.: *A reneszánsz korának világnézete és kultúrája*. Irodalomtud. Ért. III. (1953). 116—119. l.

¹⁰³ Minderről EPSTEJN: *I. m.* 115, 121—122., 130. l.

¹⁰⁴ PAULSEN: *I. m.* 59., 69—74. l.

zöje, továbbszármaztatója volt, csakúgy mint az arab kultúra. A reneszánsz humanizmus sajátos érdeme nem is annyira az ókori kultúrjavak felfedezésében áll, bár ezen a téren is sokat tett, hanem az antik világ irányában elfoglalt értékelő álláspontjában: abban, hogy a görög-latin írásművek tartalmát nemcsak világnézeti szempontból vizsgálta, mint a középkor tette, hanem minden oldalról; vagyis a tudománynak és irodalomnak az antik kultúrához való viszonyát, amely a középkorban megmerevedett, újra fejlődésképpessé tette.¹⁰⁵ Harmadszor: a kapitalista pénzgazdálkodás légkörében nevelkedett polgári humanizmus semmi esetre sem mondhatott le arról, hogy a középkor könyvkultúrájában rejlő pozitív tudást felül ne vizsgálja, s azt, ami belőle hasznos, értékesíthető, ne tőkésítse.¹⁰⁶ A dolgokhoz való ilyen viszonyulás magyarázza meg azt, hogy éppen a reneszánsz korában ment végbe a középkor kéziratossá váló könyveinek magányukból való kiragadása; különös módon éppen a humanizmus változtatta nyomtatott könyvekké nemcsak az ókor, hanem az arab és a keresztény középkor szellemi hagyatékát is. Végül negyedszer vegyük tekintetbe azt is, ami talán leginkább jellemző a humanistáknak a középkor kultúrája iránti toleranciájára, az Alpokon inneni területeken az ún. biblikus humanizmus kialakulását. A *humanitas Erasmiana*, mint a tudományos gondolkodást megújító olasz kritikai szellem kiteljesítője, a humanisták eredeti programját megőrvítve vallotta, hogy nemcsak az antik-klasszikus, hanem a keresztény embereszményt is fel kell fedezni, s e felfedezésben szintén a forrásokig kell visszamenni. Az „*ad fontes!*” jelszó Északon már nemcsak a görög-latin emlékek feltárását tette a humanisták költelességévé, hanem a kereszténység ősforrásainak, az egyházatyák írásainak s különösképpen a bibliának a filológiai vizsgálatát és sajtó alá rendezését is. Végső fokon ugyan a humanizmus elvben elhatárolta magát a középkori tudományosságot képviselő teológiától, s éppen ERASMUS és REUCHLIN által deklarálta, hogy a *bonae litterae* és a teológia egymástól független értékrendszerek, — a litteratura és a biblicizmus mégis a legszorosabb kapcsolatba került egymással.¹⁰⁷ Ez a helyzet, a reneszánsz műveltség antik és középkori talajban való gyökerezése fejeződik ki a DERNSCHWAM-könyvtár középkori könyvanyagának az arányában!

c) Ami a könyvtár szaktudományi megoszlását feltáró harmadik számításunkat illeti, erre nézve — a legközkeletűbb humanista tudományrendszerezést, a Conrad GESNER-féle kategóriákat követve¹⁰⁸, — a következő szám adatokkal szolgálhatunk.

1. Az ún. *lényeges mesterségek és tudományok* (*artes et scientiae substantiales*) csoportjába tartozó a) keresztény hittudomány (theologia Christiana) részesedése a DERNSCHWAM-gyűjteményben 34% volt, b) a különböző filozófiáké (*philosophia naturalis, prima philosophia sive metaphysica, theologia gentilium, philosophia moralis, philosophia oeconomica*) és a politikáké (*res politica id est civilis ac militaris*) együttvéve 3.7%, c) az orvostudományé (*res medica*) 9.3%, d) a jogtudományé (*iurisprudentia*) ismét 3.7%.

¹⁰⁵ BURDACH, Konrad: *Reformation, Renaissance, Humanismus*. 2. Aufl. Berlin—Leipzig, 1926. 130—131. l.

¹⁰⁶ EPSTEJN: *I. m.* 120. l.

¹⁰⁷ HUIZINGA: *I. m.* 132—133., 203—204. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941. 15—17., 29., 36. l. A „*devotio moderna*” irányzatáról és ERASMUSRól KARDOS: *I. m.* 33—35. l. THIENEMANN: *I. m.* 157. l.

¹⁰⁸ GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. Bevezetés a könyvészetbe. 1. k. A leíró és rendszerező bibliográfia. Bp. 1941. 245—246. l. GESNER értékeléséről TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 78. l.

2. Az előkészítő mesterségek és tudományok (artes et scientiae praeparantes) csoportjában pedig *a*) a beszéd művészetére (sermonicales) és a számok világára (mathematica) oktató ún. *szükséges tudományok* (necessaria), azaz tulajdonképpen a hét szabadművészet (septem artes liberales) könyvanyaga összesen 30%-os hányadban volt jelen, *b*) az ún. *díszítő tudományok* (ornantes) körébe sorolt történelem (historia), földrajz (geographia), műszaki mesterségek (diversae artes mechanices) és a jóslás-varázslat (divinatio, magia) kiadványanyaga pedig 19.3%-ban.

A könyvtár állományának ehhez a megoszlásához a következő magyarázó megjegyzéseket fűzhetjük.

A legfeltűnőbb tény kétségtelenül a *sacrae litterae* könyveinek főtényezőként szereplése. Ennek oka nem azonos azzal, amit a humanizmusnak a középkor tudományosságához való viszonyáról fentebb elmondottunk. Ez a hatalmas könyvtömeg (mintegy 400 kiadvány) zömében nem a skolasztika és a misztika, de még nem is az antik keresztény teológia anyagából került ki, hanem a katolikummal szembenálló frontot képviselte, ti. a reformációt. Felvetődhetik a kérdés: természetes-e, hogy a könyvtár anyagának túlnyomó többsége a reformáció világnézetét képviseli? Úgy véljük, igen, minthogy DERNSCHWAM a humanista ember természetes érdeklődésével fordult a reformáció minden áramlata felé. Természetesnek mondhatjuk ezt az érdeklődést, mivel a reformációnak két alaptétele — világnézeti vélemény szabadság és egyházi decentralizáció — régi humanista programot volt hivatva megvalósítani. DERNSCHWAM tehát mint humanista szükségképpen magáénak érezhette ezeket a reformációban kifejeződött elveket, bár a lutheri irányzat nem volt mentes az evangéliumi misztika elemeitől.¹⁰⁹ E mellett okvetlen erősítette DERNSCHWAM érdeklődését a reformáció iránt egy másik körülmény is: az a nyilvánvalóan felismert tény, hogy a reformáció is, mint a humanizmus, lényegében a városi polgárság antifeudális érdekeit fejezte ki, mégpedig nemcsak kálvini és zwingliánus irányzatában, hanem a lutheriben is. Ahogyan MELANCHTHON, Ulrich von HUTTEN és társaik teljesen harmonikusnak érezték a *pietas*-t és a *sapientia*-t,¹¹⁰ ugyanúgy, sőt még teljesebb egységben foglalta össze DERNSCHWAM könyvtára a kereszténység minden rendszerének irodalmi termését a humanitas közkinccsé vált tudásanyagával.

A hét szabad művészet irodalmi anyagának tekintélyes arányszáma is szükségessé teszi egy kérdés felvetését: megtartott-e valamit a humanizmus a *septem artes liberales* antik-középkori eredetű ismeretkánonából? Válaszunk a következő: igen, a humanizmus megtartotta az artes formai kereteit, de teljesen új tartalommal töltötte meg azokat. Így jelentkezhettek a *trivium* régi keretei között az új literatura (az ünnepi beszéd, az elegáns levél, az újlatin poézis),¹¹¹ továbbá az antik örökséget az új kornak közvetítő „modern” szakismeret, a szövegeket tartalmilag, nyelvileg, stilisztikailag tanulmányozó klasszika-filológia, a humanizmus vezértudománya is.¹¹² Még szembetűnőbb volt az új tartalom a *quadrivium* keretei között. Itt jutott kifejeződésre az

¹⁰⁹ LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. Br. 1941. 1. k. 297—304. l., 2. k. 53—54. l. PAULSEN: *I. m.* 196—197. l. LUTHER és ERASMUS vitájáról HUIZINGA: *I. m.* 192—202. l.

¹¹⁰ LORTZ: *I. m.* 1. k. 67. l. PAULSEN: *I. m.* 198—208. l.

¹¹¹ BURCKHARDT: *I. m.* 128—134., 143—152. l.

¹¹² HORVÁTH JÁNOS: *I. m.* 7. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *I. m.* 15—17. l.

új ember- és társadalomszemlélettel párhuzamosan kibontakozó reneszánsz természetszemlélet. Ismeretes, hogy a városi pénzgazdálkodásból született polgári hatalmi akarat a természet erőinek fokozott kihasználására törekedett, s ennek útját a természet megismerésében kereste (*scientia est potestas*). S ez a társadalmi szükséglet új, a középkortól lényegesen eltérő természetvizsgálat kiindulópontja lett. A quadrivium régi, merőben spekulatív erudíciója nem volt többé kielégítő, új gondolkodási formákra és módszerekre volt szükség: kutatásra, kísérletre. A *scientia experimentalis*-ban új jelentőséget nyert a matematika. Ennek a középkorban elért eredményei tették lehetővé a mechanikai törvények felismerését s általuk a polgári naturalisztikus világkép megszerkesztését, illetőleg az élethatalmat jelentő technika kialakítását.¹¹³ Érthető tehát, hogy a quadrivium szekularizált és kibővült matematikai tudománycsoportja csakúgy, mint a belőle kiszakadt és önállósult *artes mechanices* (építészeti, hajózási, bányászati és haditechnika) az új világrend úttörőinek, a humanistáknak körében kitűnő aktualitást nyert, s kifejeződött a DERNSCHWAM-könyvtár állományában is.

A könyvtár anyagának szakonkénti megoszlásához fűzött fenti felvilágosításaink csakúgy, mint az állomány nyelvi és korbeli arányaival kapcsolatos, például kiragadott, nagyon is hézagos megjegyzéseink mintegy tudománytörténeti prológusként szolgálnak a könyvgyűjtemény felett tartandó részletes szemlénkhez. Célnak az volt, hogy a humanizmust, amelyben a leszűkített közkeletű értelmezés a reneszánsz-mozgalomnak csupán nyelvi-stilisztikai-irodalmi területen való jelentkezését látja, legtágabb jelentése szerint érzékeltessük. Azt akartuk megmutatni, hogy a humanista műveltség voltaképpen átfogja az élet egész területét: a reneszánsz kultúrának teljes eszmei tartalmát jelenti, az egyetemes világképben gyökerező egységes ember-, társadalom- és természetszemléletet.¹¹⁴

Mindezek után kitűzött feladatunkra térhetünk: a DERNSCHWAM-gyűjtemény állományának tartalmi vizsgálatára. Kikeressük és bemutatjuk a tudománytörténetileg jelentős műveket, hogy rajtuk keresztül érzékeltessük a könyvtárnak belső, szellemi értékét. Szemlénket a történelem nagy korszakain, az ókoron, a középkoron és a reneszánszon keresztül tartjuk meg irodalomról és tudományról.

1. A humanizmus eszményképét, az antik kultúrát DERNSCHWAM könyvtára hatalmas arányokban, csaknem teljességében reprezentálja. Az emberben, a társadalomban és a természetben gyökerező nagyszerű szellemi értékek, az irodalom és a tudomány sokoldalúan lenyűgöző gazdagságban lépnek eléink mind a görög, mind a római műveltség alkotásaiban.

a) Legelsősorban a görög társadalom fokozatos tudatra ébredését kifejező irodalmi műveket kell számba vennünk, a költői műfajoknak abban a sorrendjében, ahogy azok bizonyos törvényszerűséggel követik egymást: első-sorban az epika, majd a líra, végül a dráma termését.¹¹⁵ Majd az irodalommal

¹¹³ BURCKHARDT: *I. m.* 160—166. l. — EPSTEJN: *I. m.* 120—121. l. Az újabb tudománytörténeti irodalomból ld. még: PERRIN, Fernand: *Histoire des sciences. Essai sur l'évolution des connaissances scientifiques.* Paris, 1956. 67—101. l., valamint STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft.* Stuttgart, 1957. 209—275. l.

¹¹⁴ Ugyanezt az álláspontot vallja EPSTEJN: *I. m.* 106. l.

¹¹⁵ Vezetőül e vonatkozásban a *The Oxford classical dictionary.* Edited by M. CARY, J. D. DENNISTON etc. Oxford, (1948) c. lexikont használtam. (Rövidítése a következőkben *OCD*.)

szerves strukturális kapcsolatban megjelenő filozófiát és az ebből kibontakozó szaktudományokat.¹¹⁶

A görög irodalomtörténet első tényét alkotó csodát, HOMEROS eposzait,¹¹⁷ a könyvtárban 4 kiadvány mutatja be: két *Iliás* latin fordításban (Párizs, 1545, ny. n.; Basel, 1549, OPORINUS), egy latin nyelvű *Odyssea* (Basel, 1549, OPORINUS) és egy görög nyelvű antológia az *Iliással*, az *Odysseával*, a *Hymnival* és a *Batrachomiomachiával* (Veleence, 1524, ALDUS).

Az epika után jelentkező líra mestere, PINDAROS, a „*lyricorum princeps*”¹¹⁸ két kiadásban fordul elő: egy görögben (Veleence, 1523, ALDUS) és egy latinban (Basel, 1528, ny. n.).

A dráma képviselői mind jelen vannak. A három tragédiáíró: AISCHYLOS görögül (Veleence, 1518, ALDUS), SOPHOKLES görögül (uo. é. n. ALDUS) és EURIPIDES 3 kiadvánnyal, mégpedig egy görög és egy latin gyűjteménnyel (Veleence, 1503, ALDUS; ill. Bern, 1550, ny. n.) és egy magános tragédiával, ORESTESSzel latinul (Basel, 1551, OPORINUS). Ugyancsak szerepel a vígjátékíró ARISTOPHANES is egy latin kiadással (impr. n.) és egy göröggel (Veleence, 1516, ALDUS).¹¹⁹

AESOPUS¹²⁰ a meseíró megvan latinul (Basel, 1534, HERVAGIUS) és magyarul PESTI Gábor fordításában (Bécs, 1536).

A szépirodalom és a történetírás határán álló HERODOTOSnak egy latin (Köln, 1537, Eucharius CERVICORNUS), THUKYDIDESnek¹²¹ egy görög és egy latin kiadása van (Veleence, 1502, ALDUS és Köln, 1544, Eucharius CERVICORNUS).

A szó hatalmát felfedező és tanító nagy rétorok, DEMOSTHENES és ISOKRATES¹²² négy, illetőleg két kiadásban találhatók meg. Az előbbinek három görög kiadása közül kettőről nem tudunk számot adni, mert az inventárium hiányzó részében voltak feljegyezve, csak egyről tudjuk biztosan, hogy ALDUS nyomta Veleencében. Az utóbbinak is csak egyik kiadását ismerjük (Basel, 1548, OPORINUS).

Az első memoáíró XENOPHON¹²³ négyszeresen is fellelhető görögül (Veleence, 1525, ALDUS) és latinul (Basel, 1545, ny. n.; két kiad. impr. n.).

Az i. e. VI. században megjelenő görög filozófiát PYTHAGORAS¹²⁴ képviseli egy-egy vegyes gyűjteményes kötetben latinul, illetőleg görögül (Veleence, 1516, ALDUS; Köln, 1536, ny. n.) és HERAKLEITOS két vegyes gyűjteményes kötetben (Veleence, é. n., ALDUS; Basel, 1548, OPORINUS).

Az V. század tudományosságából a matematikusok közül abdarai DEMOKRITOS szerepel különböző filozófusok és rétorok gyűjteményében görögül (Veleence, é. n. ALDUS). Rajta kívül jelen van a szofista ANTIPHON is görögül (impr. n.).¹²⁵

Az V. századi görög orvostudomány képviselőjének és reformátorának, az ókor leghíresebb orvosának, HIPPOKRATESnek nevéhez kapcsolatlan hatalmas könyvgyűjtemény maradt ránk, az egykori orvosok elmélkedő kedvének és szorgalmának fényes bizonyossága.¹²⁶ Könyvtárunk is hat kiadást őriz ebből az anyagból: két görögöt (Veleence, 1526, ALDUS; uo., é. n., ALDUS) és négy latint (Veleence, 1514, ny. n.; Strassburg, 1544, ny. n.; Basel, 1546, FROBENIUS; H. é. ny. n.).

A IV. század nagy filozófusa, a tudomány társadalomreformáló mindenhatóságát hirdető PLATON¹²⁷ kétszer van meg görögül (gyűjteményben Veleence, é. n., ALDUS; ismeretlen kiad.) és kétszer latinul (Zürich, 1543, FROSTHOVERUS; ismeretlen kiad.).

¹¹⁶ Szemlémben e tekintetben az *OCD* mellett részint SARTON, George: *A history of science. Ancient science through the golden age of Greece*. Cambridge, 1952. c. munkájára támaszkodtam, részint PERRIN és STÖRIG id. művére. A bibliográfiai adatokat, amelyeket az inventárium közöl, ennek az ismertetésnek keretében ellenőrizni nem tartottam szükségesnek. Ez majd az inventárium közzétételével járó forráskritikai feladat lesz.

¹¹⁷ *OCD* 435—437. l.

¹¹⁸ *Uo.* 692—693. l.

¹¹⁹ *Uo.* 14—16., 848—850., 347—350. l.

¹²⁰ *Uo.* 355. l. *Fable* címszó alatt.

¹²¹ SARTON: *I. m.* 304—325. l. STÖRIG: *I. m.* 96—98. l.

¹²² *OCD* 268—269, 460—461. l.

¹²³ SARTON: *I. m.* 455—466. l. STÖRIG: *I. m.* 99. l.

¹²⁴ SARTON: *I. m.* 199—217., 239—241. l. STÖRIG: *I. m.* 68—70. l.

¹²⁵ SARTON: *I. m.* 277., 285—286. l. PERRIN: *I. m.* 21. l. DEMOKRITOSRÓL.

¹²⁶ SARTON: *I. m.* 348—383. l. STÖRIG: *I. m.* 91—94. l.

¹²⁷ SARTON: *I. m.* 395—430. l. STÖRIG: *I. m.* 78—79. l. PERRIN: *I. m.* 28—29. l.

A görög szaktudományi kutatás megalapítójának, ARISTOTELESnek¹²⁸ állam-filozófiai, etikai és természettudományi (biológiai) munkássága 13 kiadványban tárul elénk, mégpedig görögül három editio (impr. n.), a többi latinul (Basel, 1510, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS; Velence, 1523, ALDUS; kétszer: Basel, 1534, CRATANDER; gyűjt. Frankfurt, 1550, ny. n.; három esetben impr. n.; Velence, é. n., ALDUS).

Kimutathatók a könyvtár állományában a hellenisztikus kor tudományosságának jeles képviselői is. Mindenekelőtt ARISTOTELES tanítványa, az alexandriai Museion büszkesége, eresosi THEOPHRASTOS, a mineralógia és a botanika atyja,¹²⁹ aki jelentőségének megfelelően tíz kiadvánnyal szerepel; ezek közül 7 görög nyelvű (ismeretlen kiadványok) és csak három latin (gyűjt. Velence, 1516, ALDUS; Basel, 1534, CRATANDER).

Két matematikussal is találkozunk az alexandriai tudósok közül: EUKLEIDESSzel egy gyűjteményes kiadásban (Basel, 1537, HERVAGIUS) és a kísérleti tudomány jeles képviselőjével, ARCHIMEDESSzel (Basel, 1544, HERVAGIUS).¹³⁰

A kései hellenisztikus kor (i. u. I—IV. század) természettudósai közül az alexandriai csillagásztól, Klaudios PTOLEMAIÓSTól,¹³¹ a geocentrikus világkép nagytekintélyű megerősítőjétől 5 kiadványt őriz a könyvtár (Krakkó, 1514, ny. n.; Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS; gyűjt. Basel, 1550, ny. n.; kettő: Basel, 1551, H. PETRI), — STRABONTól¹³² a földrajztudóstól csak egy munkát (Basel, 1557, H. PETRI).

Ugyanebből a korból megtaláljuk a pergamoni GALENUS¹³³ is, HIPPOKRATES mellett egészen PARACELUS felleléséig a világ legnagyobb orvosi szaktekintélyét műveinek görög (Basel, 1538, CRATANDER; uo. 1538, BEBELIUS; uo. 1538, HERVAGIUS és FROBENIUS; uo. 1538, ISENGRENIUS) és latin kiadásaival (nyolc kiadv.: Basel, 1549, FROBENIUS; egy ismeretlen kiadv.).

A hellenisztikus társadalomtudományok művelői közül négy történetíró említhetünk: POLYBIÓST¹³⁴ (gyűjt. Basel, 1537, ny. n.; Lyon, 1548, ny. n.; gör. és lat. kiad. Basel, 1549, HERVAGIUS), DIODOROS SICULUS¹³⁵ (Velence, 1518, ny. n.) és PLUTARCHOS¹³⁶ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Párizs, 1521, COLINAEUS; öt ismeretlen kiadvány). Itt kell említeni a grammatikus és költő KALLIMACHOS¹³⁷ is, az alexandriai Museion könyvtárának vezetőjét, a tudományos bibliográfia megalapítóját (gyűjt. Velence, 1528, ALDUS; ismeretlen kiadv.).

A klasszikus filozófiai gondolkodásnak utolsó nagy képviselőjét is megemlíthetjük, az itáliai reneszánszban különösen nagyrabecsült PLOTINOS¹³⁸ a III. századból (ismeretlen kiadv.) és két más újplatonikust: IAMBLIKOS¹³⁹ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; ismeretlen kiadv.) és PORPHYRIOS¹⁴⁰ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; két ismeretlen kiadv.).

b) Hasonlóképpen gazdag irodalmi, tudományos anyaggal jelenik meg a DERNSCHWAM-gyűjteményben a görögök szellemi hagyatékának első örököse: a római kultúra is.

A köztársaság korának közismert nagy íróművészei szinte egytől egyig kimutathatók a címjegyzékben: PLAUTUS,¹⁴¹ görög komédiák átdolgozója (Velence, 1518, ny. n.), TERENTIUS¹⁴² már önálló drámaíró (Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Velence, 1548, ny. n.), CATO,¹⁴³ az első híres latin prózaíró (görögül gyűjt. Bologna, 1504, ny. n.; Lyon, 1511, ny. n.; Velence, 1517, ALDUS; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), LUCRETIVUS,¹⁴⁴ a latin költészet első nagy alkotója (Bologna, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), CATUL-

¹²⁸ SARTON: *I. m.* 467—500. l. STÖRIG: *I. m.* 85—89. l. PERRIN: *I. m.* 30—31. l.

¹²⁹ SARTON: *I. m.* 547—551. l. STÖRIG: *I. m.* 89—91. l.

¹³⁰ STÖRIG: *I. m.* 104—113. l.

¹³¹ *Uo.* 117—119. l. PERRIN: *I. m.* 41—42. l.

¹³² STÖRIG: *I. m.* 128. l. PERRIN: *I. m.* 27. l.

¹³³ STÖRIG: *I. m.* 130. l.

¹³⁴ *Uo.* 131—132. l.

¹³⁵ *Uo.* 132. l.

¹³⁶ *Uo.* 132—133. l.

¹³⁷ *OCD* 157—158. l.

¹³⁸ *Uo.* 705—706. l. PERRIN: *I. m.* 45. l.

¹³⁹ *OCD* 447—448. l.

¹⁴⁰ *Uo.* 719—720. l.

¹⁴¹ *Uo.* 702—703. l.

¹⁴² *Uo.* 884—885. l.

¹⁴³ *Uo.* 173—174. l.

¹⁴⁴ *Uo.* 516—517. l.

LUS¹⁴⁵ (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.) és CICERO¹⁴⁶ (gyűjt. Bologna, 1501, ny. n.; gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. uo. 1544, HERVAGIUS; Lyon, 1548, ny. n.; uo. 1550, GRIPHIUS; uo. 1551, ny. n.), — a görög szellem legnagyobb avatottjai és terjesztői: CAESAR¹⁴⁷ mint emlékiró (Freiburg i. Br. 1538, ny. n.; Velence, 1539, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Antwerpen, 1550, ny. n.) és SALLUSTIUS¹⁴⁸ (gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Lyon, 1545, ny. n.).

Az ún. aranykor irodalmáról is teljes képet kapunk. Megvannak a következő remekírók: VERGIILIUS,¹⁴⁹ a latin *Ilias* megteremtője (gyűjt. Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), HORATIUS,¹⁵⁰ a sokszínű urbánus poéta (Velence, 1520, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), TIBULLUS,¹⁵¹ a szerelmes elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Lyon, 1546, ny. n.), PROPERTIUS¹⁵² szintén elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Velence, é. n. ALDUS), a harmadik nagy elégikus, OVIDIUS¹⁵³ (Velence, 1502, ALDUS; uo. 1507, ny. n.; uo. 1509, ny. n.; uo. 1511, ny. n.; uo. 1514, ny. n.; uo. 1515, ny. n.; két kiadv. uo. 1518, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; uo. é. ny. n.; gyűjt. Augsburg, 1537, ny. n.) és LIVIUS,¹⁵⁴ a történetíró (két kiadv. Basel, 1534, FROBENIUS; négy kiadv. Lyon, 1548, ny. n.).

Ugyanígy hiánytalan az ezüstkor írógárdájának képviselete. Szerepelnek: SE-NECA,¹⁵⁵ a sztoikus filozófus és drámaíró (Velence, 1522, ny. n.; Basel, 1537, HERVAGIUS; Lyon, 1547, ny. n.), LUCANUS,¹⁵⁶ a retorikus eposzköltő (Velence, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), JUVENALIS,¹⁵⁷ a nagy szatirikus (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), MARTIALIS,¹⁵⁸ a csipős epigrammaköltő (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI), TACITUS,¹⁵⁹ a kor legnagyobb írója (Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1551, ny. n.).

A hanyatlás korának íróit a következők reprezentálják: QUINTILIANUS,¹⁶⁰ a szónoktatanár, a humanistáknak CICERO mellett elsőrangú mintaképe (ismeretlen kiadv.), SÜETONIUS,¹⁶¹ a pszichológus történetíró (Bologna, 1506, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1547, ny. n.), id. PLINIUS,¹⁶² a nagy természettudós-enciklopedista (gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; Párizs, 1530, ny. n.; Basel, 1535, HERVAGIUS; Würzburg, 1548, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.) és APULEIUS¹⁶³ (Velence, 1516, ny. n.; uo. 1521, ALDUS; gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. Zürich, é. ny. n.).

A római tudomány nagyjai közül a következőkre hivatkozhatunk: Marcus Terentius VARRONA,¹⁶⁴ a legnagyobb római polihisztorra, a rómaiak ARISTOTELESÉRE (Bologna, 1504, ny. n.; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), az AUGUSTUS-kori műépítő és mérnök VITRUVIUS POLLIÓRA,¹⁶⁵ pontosan *De architectura* c. művére (gyűjt. Velence, 1497, ny. n.; Nürnberg, 1548, ny. n.), a két VEGETIUSRA:¹⁶⁶ Flavius Renatusra, a katonai szakíróra (gyűjt. Köln, 1532, ny. n.) és Publiusra, az egyetlen római állatorvosi mű szerzőjére (Basel, 1528, ny. n.), aztán a történetíró HERODIANUSRA¹⁶⁷ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS), aki a császárok történetét írta meg, továbbá AMMIANUS

¹⁴⁵ Uo. 175—176. l.

¹⁴⁶ Uo. 191—192. l.

¹⁴⁷ Uo. 153—154. l. STÖRIG: *I. m.* 133. l.

¹⁴⁸ *OCD* 789—790. l. STÖRIG: *I. m.* 133—134. l.

¹⁴⁹ *OCD* 949—951. l.

¹⁵⁰ Uo. 438—440. l.

¹⁵¹ Uo. 907—908. l.

¹⁵² Uo. 737. l.

¹⁵³ Uo. 630—632. l.

¹⁵⁴ Uo. 509—510. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁵⁵ *OCD* 826—828. l. PERRIN: *I. m.* 29—30., 39. l.

¹⁵⁶ *OCD* 514. l.

¹⁵⁷ *OCD* 474. l.

¹⁵⁸ Uo. 542—543. l.

¹⁵⁹ Uo. 876—878. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶⁰ *OCD* 753—754. l.

¹⁶¹ Uo. 865—866. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶² STÖRIG: *I. m.* 123. l. PERRIN: *I. m.* 39—40. l.

¹⁶³ *OCD* 73—74. l.

¹⁶⁴ Uo. 937. l. — STÖRIG: *I. m.* 136. l. PERRIN: *I. m.* 39. l.

¹⁶⁵ *OCD* 952—953. l.

¹⁶⁶ *Ókori lexikon*. Szerk. PECZ Vilmos. Bp. 1902—1904. 2. k. 1149. l.

¹⁶⁷ *OCD* 421. l.

Marcellinusra,¹⁶⁸ TACITUS folytatójára (Bologna, 1517, ny. n.; Basel, 1533, FROBENIUS) és COLUMELLÁRA,¹⁶⁹ a rómaiak legjelentősebb mezőgazdasági írójára (gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS; ismeretlen kiadv.).

A másod-harmadrangú tudósok és műveik egész sorát nem említhetjük.

c) Külön kell szólnunk a keresztény ókor irodalmáról, a könyvtárnak szintén nagy bőségben kimutatható anyagáról. Az őskereszténység irodalmi szükséglete — az értékeknek a társadalomban kialakult új táblája szerint — tudjuk merőben más volt, mint a pogány görög-római világé. Bár a keresztény auctorok pogány iskolázású litterátorok közül regrutálódtak, s az antik szellemi alkotásokból és az új hitből alakították ki a keresztény kultúrát, tőlük nem elégiák, ódák, szatírák maradtak ránk, nem is az ész és tapasztalat ismeretforrásából eredő világi érdekű tudományos írások, hanem a hitet magyarázó és védő vagy áhítatot keltő sajátos új műfajok: homiliák, apológiák, filozófikus levelek, szentírásmagyarázatok és énekszövegek, himnuszok. Az alábbiakban az új világnépek szellemi összetevőinek, a *stylus Christianus*-nak és a *doctrina Christiana*-nak legkiemelkedőbb művelőitől származó s a DERNSCHWAM-jegyzékben szereplő alkotásokat vesszük számba.

A sor elején áll ORIGENES,¹⁷⁰ a keresztény hitrendszernek a görög filozófia nyelvére fordítója (két kiadv. Basel, 1536, FROBENIUS), JUSTINUS mártír¹⁷¹ (gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI) és KLEMENS ALEXANDRINUS¹⁷² (Firenze, 1550—1551, ny. n.) két apologeta, aztán TERTULLIANUS,¹⁷³ a klasszikus kultúrát kárhóztató hitvitázó (Basel, 1521, FROBENIUS), végül LACTANTIUS,¹⁷⁴ a keresztény CICERO, a *Divinae institutiones* szerzője (gyűjt. Basel, 1527, Adamus PETRUS; gyűjt. Velence, 1502, ALDUS).

Utánuk következnek a legkiválóbb görög és latin egyházatyák: BASILIUS Magnus¹⁷⁵ (Basel, 1540, HERVAGIUS), JOANNES Chrysostomos¹⁷⁶ (1—5. k.: Basel, 1521—1522, CRATANDER), GREGORIUS Nasiansenus¹⁷⁷ (Basel, 1550, HERVAGIUS), HIERONYMUS,¹⁷⁸ a görög, zsidó és latin műveltség nagy egyesítője, a *Vulgata*-fordítás alkotója (összes művek 1—8. k.: Basel, 1536—1537, FROBENIUS; 1—8. k.: Párizs, 1546, Carola GUILLARD; gyűjt. Basel, 1545, Rob. WINTER) és Aurelius AUGUSTINUS,¹⁷⁹ a legnagyobb keresztény gondolkodó és író (összes művek 1—10. k.: Basel, 1529, FROBENIUS; egyes művek. Augsburg, 1537, ny. n.; Basel, 1542, FROBENIUS).

A szűkebben vett irodalom művelői közül megtalálhatók: HILARIUS,¹⁸⁰ a legrégebb latin himnuszkiöltő (Basel, 1535, FROBENIUS), AMBROSIUS, az egyházi költészet és énekszerzés nagymestere (összes művek, 1—4. k.: Basel, 1538, FROBENIUS; 5. k.: Párizs, 1549, ny. n.), PRUDENTIUS,¹⁸¹ a jeles őskeresztény dalmok (Schlettstadt, 1520, ny. n.) és GREGORIUS Magnus pápa,¹⁸² (összes művek: 1—2. k.: Lyon, 1540, ny. n.), a *musica sacra* legnemesebb középkori anyagának összegyűjtője és végső kialakítója, végül EUSEBIUS,¹⁸³ az első keresztény egyháztörténetíró, a tudós alexandriai hagyományok foly-

¹⁶⁸ Uo. 43. l.

¹⁶⁹ Uo. 215. l.

¹⁷⁰ Uo. 625—626. l. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Hrsg. von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. 7. k. 776—781. h. (Rövidítése a következőkben: LTK).

¹⁷¹ LTK 5. k. 733. h.

¹⁷² OCD 200 l. LTK 6. k. 34—35. h.

¹⁷³ OCD 886—887. l. LTK 9. k. 1053—1055. h.

¹⁷⁴ OCD 477. l.

¹⁷⁵ LTK 2. k. 26—28. h.

¹⁷⁶ LTK 2. k. 951—955. h.

¹⁷⁷ LTK 4. k. 676—679. h.

¹⁷⁸ OCD 427—428. l. LTK 5. k. 13—17. h.

¹⁷⁹ OCD 121. l. LTK 1. k. 827—833. h.

¹⁸⁰ LTK 5. k. 25—27. h.

¹⁸¹ OCD 742. l. LTK 8. k. 531—533. h.

¹⁸² LTK 4. k. 660—661. h.

¹⁸³ OCD 351. l. LTK 3. k. 856—859. h.

tatója (gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI; összes művek: Basel, 1542, H. PETRI; gyűjt. uo. 1523, FROBENIUS; gyűjt. Basel, 1544, FROBENIUS).

De még felbukkannak az antik költői és tudományos műfajok utolsó mohikánjai is: CLAUDIANUS,¹⁸⁴ STILICHO udvaronca, panegiriszek, epillionok és egyéb gúnyversek költője (Lyon, 1548, ny. n.), PROKOPIOS,¹⁸⁵ JUSTINIANUS császár korának történetírója (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS; gyűjt. Velence, é. n., ALDUS), TRIBONIANUS¹⁸⁶ jogtudós, a JUSTINIANUS császár neve alatt ismert római jogi kódex főszerkesztője (Párizs, 1531, ny. n.; uo. 1535, ny. n.; uo. 1536, ny. n.; két kiadv. uo. 1538, ny. n.).

A könyvtárban még számos történeti szerzőre, illetőleg műre lehetne rámutatni, de a kevésbé jelentős darabok felemlítéséről eleve le kell mondanunk.

2. A középkort a modern irodalom- és tudománytörténet mint a „megőrzés és incubatio” nagy korszakát fogja fel.¹⁸⁷ Valóban, Európa mindkét kultúrákörében: mind a bizánci-arab, mind a latin világban kiváltképpen arra irányult a litterátorok igyekezete, hogy megmentsék és a késői korok számára fenntartsák az antik szellem örökségét.

a) A germán és arab népvándorlás viharait átvészelt Bizáncnak, amely az antik görög kultúrát anyanyelvén és közvetlen dokumentumokban őrizte meg, a XVI. század közepéig csak kevés középkori alkotása került sajtó alá. Így aztán a DERNSCHWAM-könyvtárban is csak elvétve fordul elő egy-egy kisebb jelentőségű opus, mint pl. Johannes ZONARASnak,¹⁸⁸ a XI—XII. századi szerzetes történetírónak *Epitomé historias-a* (Basel, 1557, OPORINUS).

Jóval több emléke mutatható ki a barbárságból kivetkőző és a VIII. századtól kezdve a régi művelt népek (perzsák, görögök) örökébe lépő arab kultúra termésének. Megvan mindenekelőtt az iszlám szentírása és első irodalmi terméke, a könyvvé összerkesztett *Korán*¹⁸⁹ (gyűjt. H. ny. n. 1550.). Az Abbaszidák korában kibontakozott, s előbb (VIII—IX. század) Mezopotámiában, majd (X—XI. század) Spanyolországban is felvirágozott kompiláló jellegű, lényegében görög tartalmú tudományosságból¹⁹⁰ különösképpen filozófiai, asztronómiai és orvosi művek keltették fel a nyugati világ figyelmét. Könyvtárunkban a következő, jobbára aristotelianus polihisztorok szerepelnek egy-két munkával: AVICENNA¹⁹¹ filozófiai (impr. n.), AVERROES (gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.), ALBUCASIS (gyűjt. Velence, 1500, ny. n.), MESUA (Lyon, 1548, ny. n.) és ALMANSOR, más néven RHazes (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Basel, 1543, H. PETRI) orvosi művekkel.¹⁹² A csillagászat és asztrológia¹⁹³ művelői közül előfordul: ALFRAGANUS (gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.), ALBOHASEN (Velence, 1520, ny. n.; Basel, 1551, H. PETRI), ALBUBATER (Nürnberg, 1540, ny. n.; ismeretlen kiadv.), ALBUMAZAR (Velence, 1515, ny. n.) és ALCABITIUS (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, é. ny. n.).

b) A népvándorlás következtében elbarbárosodott, az írásbeliségből kivetkőzött latin kultúrákörben a kora-középkor (650—1100) kulturális tevékenysége a kolostorok falai közé szorult, és az antik műveltségi hagyaték feljegyzésének, magyarázatának, fordításának, egyszóval megmentésének jegyében folyt.¹⁹⁴

A kolostori műveltség nagyjai közül két nevet emel ki a tudománytörténet: a THEODORIK udvarában élt BOETHIUSÉ¹⁹⁵ és CASSIODORUSÉ¹⁹⁶ mint a középkori enciklo-

¹⁸⁴ OCD 196. l.

¹⁸⁵ Uo. 732—733. l.

¹⁸⁶ STÖRIG: *I. m.* 141—142. l. OCD 472—473. l. (*Justinian, Jurisprudence* címszók alatt), 923. l.

¹⁸⁷ STÖRIG: *I. m.* 166. l.

¹⁸⁸ LTK 10. k. 1092—1093. h.

¹⁸⁹ STÖRIG: *I. m.* 143—144. l.

¹⁹⁰ Uo. 144—149. l.

¹⁹¹ Uo. 148—149., 155—156. l.

¹⁹² Uo. 158—159. l.

¹⁹³ Uo. 152—153. l.

¹⁹⁴ Uo. 166—172. l.

¹⁹⁵ LTK. 2. k. 416—418. h.

¹⁹⁶ Uo. 2. k. 785—786. h.

pédizmus megalapítóit. Könyvtárunk mindkettő munkásságáról tanúskodik. BOETHIUS összes művei az elveszett jegyzékrészben voltak feljegyezve, CASSIODORUS *Vivariuma* és más két műve azonban ismert (gyűjt. Basel, 1523, FROBENIUS; Augsburg, 1533, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI). Az ugyanilyen jellegű munkásságot folytató spanyol ISIDORUS Hispalensis¹⁹⁷ (Párizs, 1509, ny. n.), az angolszász BEDA Venerabilis¹⁹⁸ (Basel, 1529, H. Petri; Basel, 1536, ny. n.) és a német HRABANUS MAURUS¹⁹⁹ (Pforzheim, 1503, ny. n.) egy-egy munkáját is felmutathatjuk. Nem hiányoznak a kisebb kompilációk és kivonatok sem, pl. a gót JORDANESnek²⁰⁰ CASSIODORUS nyomán írt gót története (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS), PAULUS DIACONUSnak,²⁰¹ a montecassinói bencésnek longobárd története (két ismeretlen kiadv.), s megvan az önállóságnak első nyomát mutató EINHARDnak²⁰² (EGINHARDUS) NAGY KÁROLY császár életét és tetteit megörökítő életrajza (Basel, 1532, HERVAGIUS) is.

A félévezredes előkészület után kibontakozó, az írásbeliséget egyre szélesebb körben alkalmazó ún. nagyközépkorban (XII—XIV. század) a kultúra kilép a kolostorokból. Előbb Párizsban és Bolognában, majd Nyugat- és Közép-Európában számos teológiai-filozófiai főiskola, egyetem alakul, s ezeken hatalmas arányú ismeretrendszerzés megy végbe. A természet és a társadalom létrendjét akarja a tudományos gondolkodás megállapítani, mégpedig az aristotelesi filozófia segítségével. Kialakul a skolasztikus tudományosság, és ennek eredményeként létrejönnek a tudás egészének rendszerét nyújtó summák.²⁰³

Könyvtárunk erről a folyamatról bizonyos fokig hiányos áttekintést nyújt, amennyiben a nagy skolasztikus gondolatrendszereket kidolgozó művek közül csak ALBERTUS Magnus²⁰⁴ (Oppenheim, 1518, ny. n.; Velence, 1519, ny. n.; Frankfurt a. M. 1531, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1541, ny. n.) és a rendi társadalom falait döngető nominalista Guillelmus OCKHAM²⁰⁵ (Lyon, 1495, ny. n.) munkáit tartalmazza, de pl. AQUINÓI TAMÁSnak egyetlen művét sem. Ez nyilván a humanisták antikolasztikus felfogásának megnyilvánulása.

Nagy bőségben jelen vannak azonban a skolasztika korának egyes rész tudományok területén híressé vált tudósai, a reneszánsz tudományosságnak mintegy előfutárai; elsősorban említhetjük ezek közül azokat a gondolkodókat, akiknek nevéhez az önálló nyugati matematika és természettudományok születése fűződik, így a német dominikánust, JORDANUS Nemorariust,²⁰⁶ aki elsőnek függetlenítette magát az iszlám befolyástól (Nürnberg, 1533, ny. n.), és a fizikában (statika, mechanika) új eredményeket ért el, aztán a ferences Roger BACONT²⁰⁷ (gyűjt. Bern, 1545, ny. n.), aki az optika terén lépett fel eredeti új tanokkal, továbbá a spanyol ARNOLDUS DE VILLANOVÁT²⁰⁸ (Lyon, 1532, ny. n.), az orvostudomány első reformátorát, a kísérleti és tapasztalati módszer nagy úttörőjét. Végül egy újonnan életrekelő tudományterületnek, a jogtudománynak első képviselőiről is szólni kell: IRNERIUSRÓL,²⁰⁹ a bolognai jogi iskola megalapítójáról, a JUSTINIANUS-féle *Corpus Iuris* kommentátoráról (Basel, 1528, FROBENIUS) és ennek tanítványáról, GRATIANUSRÓL,²¹⁰ az egyházjog első kodifikátoráról (Párizs, 1518, ny. n.), továbbá BALDUS de PERUSIORÓL,²¹¹ a postglossatorok egyikéről, a római jog egyik „modernizáló”-járól, a kialakuló városi élet új jogterületeinek művelőjéről (gyűjt. Velence, 1546, ny. n.).

¹⁹⁷ Uo. 5. k. 626—627. h.

¹⁹⁸ Uo. 2. k. 82—83. h.

¹⁹⁹ Uo. 5. k. 160—161. h.

²⁰⁰ Uo. 5. k. 557. h.

²⁰¹ Uo. 8. k. 45—46. h.

²⁰² Uo. 3. k. 599—600. h.

²⁰³ STÖRIG: *I. m.* 173—179. l.

²⁰⁴ Uo. 192—193. l. LTK 1. k. 214—217. h. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁵ LTK 7. k. 667—670. h.

²⁰⁶ STÖRIG: *I. m.* 183. l.

²⁰⁷ Uo. 184—189. l. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁸ STÖRIG: *I. m.* 198. l.

²⁰⁹ Uo. 206. l.

²¹⁰ Uo. 205—206. l.

²¹¹ Uo. 206—207. l.

Ezekkel a teljesítményekkel a skolasztikus tudományosság a csúcsra ért. Velük már tulajdonképpen bontogatni kezdi szárnyait egy új világszemlélet. De egyéb is történik. A XIII—XIV. század fordulóján a hittudományba ágyazott, a társadalmi univerzalizmus alapján álló száraz logikus iratok özönében egyszerre csak megjelennek DANTÉNAK, PETRARCÁNAK és BOCCACCIONAK az okszerűt, az egyénit, a szépet klasszikus formában kifejező írásai, s megkezdődik a humanitás életrekelése.²¹²

3. Francis BACON a reneszánsz irodalmat és tudományosságot „instauratio magna”-nak nevezte. Ma már tudjuk, hogy jóval több volt ennél: hosszú társadalomfejlődés eredményeképpen létrejött korai polgári kultúra az antik teljesítményeket messze felülmúló eredményekkel.²¹³ Ez a folyamat először az itáliai városokban jutott érvényre a XIV. század közepétől kezdve; az Alpoktól északra fekvő városok körében csak egy évszázaddal később jelentkezett többé-kevésbé eltérő formák között és más törekvésekkel.²¹⁴ A polgárság új világi műveltségének e két változatát a nyomtatásban objektívalódott tudás tükrében külön-külön fogjuk fegyellemmel kísélni.

a) Az itáliai humanizmusnak már első jelentkezése megállapítható PETRARCA (Velece, 1501, ny. n.; Velece, 1546, ALDUS) és BOCCACCIO (Basel, 1532, HERVAGIUS) műveiben.²¹⁵ Az új műveltség fejlődésének jelentős lökést adott még a trecentóban egy bizánci görög nyelv- és irodalomtanárnak, Manuel CHRYZOLORASNAK megjelenése (Velece, 1517, ALDUS) Firenzében; *Erotemata* című nyelvtanának és PLATON *Politeia*jának latinra fordításával első propagátora volt a görög kultúrának olasz földön.²¹⁶ Utána más szerencsét próbáló görög tudósok is tanítottak és dolgoztak Itáliában. Könyvtárunk különösen Georgius TRAPESUNTIUS²¹⁷ (Párizs, 1520, ny. n.; Velece, 1522, ALDUS; gyűjt. Velece, 1523, ALDUS; Basel, 1524, ny. n.; uo. 1539, H. PETRI; uo. 1542, H. PETRI; uo. 1551, H. PETRI), Theodoros GHAZA²¹⁸ (Velece, 1517 és 1525, ALDUS; gyűjt. Basel, 1556, Lucius & Stella; gyűjt. Zürich, 1556, GESSNER) és Basilius BESSARION²¹⁹ (Velece, 1516, ALDUS) fordítói és interpretátori munkásságának nyomait őrzi. Szorosan együttműködött velük ALDO Manuzio,²²⁰ a tudós velecei nyomdász, 28 görögbetűs editio princeps kiadója, maga is neves grammatikus, fordító és egy görög nyelvtan írója (Velece, 1515, ALDUS; Basel, 1550, HERVAGIUS). Ennek a görög tudós kolóniának az ösztönzésére keletkezett Firenzében egy neoplatonikus szellemű filozófiai-filológiai társaság, az ún. platonai akadémia,²²¹ hasonlóképpen Rómában is, Nápolyban is egy-egy efféle intézmény.²²²

A firenzei akadémikusok közül Angelo POLITIANO,²²³ a kitűnő episztolográfus (gyűjt. Velece, 1497, ny. n.; uo. 1498, ALDUS; gyűjt. uo. 1508, ALDUS) és Marsiglio

²¹² Uo. 203—205. l. FUETER, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*. München—Berlin, 1911. (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. Hrsg. von G. v. BELOW und F. MEINECKE.) 2—9. l.

²¹³ EPSTEJN: *I. m.* 107., 114—116. l. STÖRIG: *I. m.* 208. l.

²¹⁴ KARDOS: *I. m.* 7—53. l. A reneszánsz nemzeti sajátosságairól az egyes országokban ld. még EPSTEJN: *I. m.* 132—135. l.

²¹⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 114. l. KARDOS: *I. m.* 16—18. l. STÖRIG: *I. m.* 204—205. l.

²¹⁶ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. STÖRIG: *I. m.* 263—1. FIRMIN-DIDOT, Ambroise: *Alde Manuce et l'hellénisme à Venise*. Paris, 1875. 20—22. l.

²¹⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁸ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24—25. l.

²¹⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 26. l.

²²⁰ FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 6—16., 45—432. l.

²²¹ BURCKHARDT: *I. m.* 122. l. *Plotinos a szépről és a jóról*. Bp. 1925. (Filozófiai könyvtár 9.)

²²² BURCKHARDT: *I. m.* 158—159. l.

²²³ BURCKHARDT: *I. m.* 203. l. *Nouvelle biographie universelle* (később: *Générale*). Publiée par M. M. FIRMIN-DIDOT frères sous la direction de M. le HOFER. 1—46. k. Paris, 1852—1870. (Rövidítése a következőkben: *NBG*.)

FIGINO,²²⁴ PLATON és PLOTINOS műveinek remekbekészült latin fordításával a filológia (Velence, 1495, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS), Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA²²⁵ pedig *Conclusiones philosophicae cabalisticae et theologicae* című forradalmi vitatétéleivel a bölcselet terén lépett fel új kezdeményezésekkel (Összes művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1511, ny. n.). A kor- és pályatársak közül Georgios MERULA²²⁶ (Velence, 1507, ny. n), Giovanni Baptista EGNazio²²⁷ (gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; gyűjt. uo. 1533, H. PETRI; Lyon, 1547, ny. n.), Domizio CALDERINO²²⁸ (gyűjt. Velence, 1508, ny. n.; két kiadv. uo. 1515, ny. n.), Ermolao BARBARO²²⁹ (Róma, 1493, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.), Philippo BEROALDO²³⁰ (Velence, 1515, ny. n.; uo. 1516, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; Bologna, 1506, ny. n.) görög és római auktorok kiadói és interpretátorai tolmácsolják gyűjteményünkben a klasszika-filológia kibontakozását. Külön figyelmet érdemel Pietro BEMBO,²³¹ a stilsztika, az episztológia mestere (Basel, 1539, ny. n.), Ambrosio CALEPINO,²³² a híres *Dictionarium Latino-Germanicum* írója (Lyon, 1538, GRIPHUS) és Georgius VALLA,²³³ többek közt egy 42 könyvből álló hatalmas enciklopédia szerzője (Velence, 1501, ALDUS; gyűjt. Basel, 1551, H. PETRI).

Hasonló, jobbára filológiai tevékenység folyt a római és a nápolyi akadémiában és egyetemen is Lorenzo VALLA²³⁴ (Georgius nagybátyja) HOMEROS, HERODOTOS és THUKYDIDES fordítója, *De donatione Constantini Magni* c. híres kúria-ellenes mű szerzője, egyben a filológiai történeti kritika megalapítója (Velence, 1513, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; Basel, 1540, PETREIUS) és POMONIUS LAETUS,²³⁵ az első kritikai VERGILIUS kiadás sajtó alá rendezője (gyűjt. Basel, 1533, H. PETRI; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1537, ny. n.; Strassburg, 1515, ny. n.) szellemi vezetése alatt. De nem veszt-hetjük szem elől az itáliai humanizmus egyik legjellegzetesebb, leglelkesebb, legsokoldalúbb apostolát, a költőnek, szónoknak, grammatikusnak, pedagógusnak és élet-rajzírónak, geográfusnak és archeológusnak, diplomatának és politikusnak egyaránt kiváló, könyvtárunkban 10 művel szereplő Enea Silvio PICCOLOMINI²³⁶ sem (Nürnberg, 1481, ny. n.; Basel, 1533, BEBELIUS; gyűjt. H. n. 1550, ny. n.; gyűjt. Basel, 1532, HERVAGIUS; uo. 1551, H. PETRI; Krakkó, 1519, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.; Köln, 1535, ny. n.).

Külön ki kell emelnünk a gyűjteményben a két nagy kéziratfelfedezőt, GUARINO VERONENSIS²³⁷ (Basel 1553, OPORINUS) és Poggio BRACCIOLINI²³⁸ a „levéltárak Colum-bus”-át (Basel 1538, H. PETRI).

Természetesen nem hiányzik a hirhedt Pietro ARETINO,²³⁹ mint jeles vígjátékok szerzője (Velence, 1549, ny. n.) és már a maga korában is nagyszerű Niccolo MACCHIAVELLI²⁴⁰ sem, ugyancsak mint komédiaíró (Firenze, 1548, ny. n.).

A klasszika-filológiai működés mindent elnyomó uralma, az antik retorikai forma kultusza és a polihisztóriára való hajlam miatt még roppant nehéz az olasz tudomány-ságban egy-egy jeles szaktudóst, szaktudományi munkát felfedezni. A kezdetek azonban kimutathatók a matematika, az építéstudomány, a jogtudomány, a felfedező utazásokkal kibontakozó földrajz és különösen a történetírás területén. Tanúságul szolgálnak könyvtárunkból a következők: a zseniális matematikus, Geronimo CARDANO,²⁴¹ a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldásának felfedezője több művel (Milánó, 1539, ny. n.; Nürnberg, 1543, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; uo. 1550, PETREIUS), Leone Battista

²²⁴ STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²²⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 112. l. *NBG* 40. k. 44—47. h. EPSTEJN: *I. m.* 130. l.

²²⁶ *NBG* 35. k. 126—127. h.

²²⁷ *Uo.* 15. k. 735—736. h.

²²⁸ *Uo.* 8. k. 169—170. h.

²²⁹ *Uo.* 4. k. 418—419. h.

²³⁰ *Uo.* 5. k. 654. h.

²³¹ *Uo.* 5. k. 313—315. h.

²³² *Uo.* 8. k. 180—181. h.

²³³ *Uo.* 45. k. 881—882. h.

²³⁴ *Uo.* 45. k. 877—881. h. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²³⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 158. l.

²³⁶ *Uo.* 103—104., 161—162., 170., 191., 201. l. FUETER: *I. m.* 116—118. l.

²³⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 119. l.

²³⁸ *Uo.* 102., 108—109. l. STÖRIG: *I. m.* 263—264. l. FUETER: *I. m.* 22—23. l.

²³⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 94—96. l.

²⁴⁰ FUETER: *I. m.* 61—69. l. STÖRIG: *I. m.* 269—272. l.

²⁴¹ BURCKHARDT: *I. m.* 192—193. l. STÖRIG: *I. m.* 227. l. — PERRIN: *I. m.* 87. l.

ALBERTI,²⁴² a művészetelmélet mestere *De re aedificatoria* c. nagyszerű munkájával (Párizs, 1512, ny. n.), Andrea ALCIATI,²⁴³ a jogtudománynak humanista alapra fektetője, főleg *Emblematum libellus* c. könyvével (Augsburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Frankfurt a. M. 1532, ny. n.) és egy *Nouus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* c. (Basel, 1532, HERVAGIUS) gyűjteményes munka Christophoro COLOMBÓNAK²⁴⁴ *Navigatio ad insulas haecenus incognitas*, valamint Amerigo VESPUCCINAK²⁴⁵ *Navigaciones quatuor* c. útleírásával.

Külön áttekintést kívánnak az olasz nemzeti eszme szolgálatában létrejött laicizált történetírás emlékei. A Leonardo BRUNI²⁴⁶ által megalapított humanista retorikai annalisztikát, az esztétikai és politikai célokat egyaránt szolgáló történetírói irányzatot gyűjteményünkben a velencei Marcus Antonius SABELLICUS, olaszosan Marcantonio Coccio²⁴⁷ (Velence, 1502, ny. n.; gyűjt. uo. 1508, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS) és a nápolyi Giovanni Joviano PONTANO²⁴⁸ (Velence, 1513, ALDUS; uo. 1518, ALDUS; uo. 1518—1519, ALDUS; gyűjt. Basel, 1545, H. PETRI) képviseli. Egyéb irányok reprezentánsai: Paolo GROVIO vagy Paulus JOVIUS²⁴⁹ kortörténetíró, a zsurnalisztai történetírás elindítója (Basel, 1532, HERVAGIUS; H. ny. n. 1550.) és Flavius BLONDUS,²⁵⁰ a régészeti alapokra helyezett tudományos történetírói iskola megalapítója *Italia illustrata* c. nagy hírű mintaművével (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, BEBELIUS).

Utóljára kell említenünk az itáliai reneszánsz-irodalom végét jelző két világhírű író: Baldassare CASTIGLIONÉT²⁵¹ az *Il cortegiano*-val (Velence, 1552, ny. n.) és Lodovico ARIOSTÓT²⁵² egy olasz nyelvű vígjátékával (Velence, 1546, ny. n.).

b) Az északi, az Alpokon inneni humanizmus könyvterméséből magától értetődően még többet ölel fel a DERNSCHWAM-könyvtár, s így a reneszánsz műveltségnek ezt az irányát még részletesebben tudjuk nyomon kísérni. A középpontban természetesen a német kultúra területe (Németország, Svájc, Németalföld és Ausztria) s ennek irodalma áll, a francia, az angol és a szláv-magyar műveltségnek csak legkimagaslóbb tényei jutnak kifejezésre.

A skolasztikus tudományosságról a reneszánsz műveltségre való átmenetet a nagyszerű polihisztornak, Nicolaus CUSANUSNAK,²⁵³ a páduai egyetem neveltjének, AENEAS SYLVIUS és Laurentius VALLA barátjának, PLAUTUS-kéziratok felfedezőjének egy munkája jelzi (H. ny. n. 1550). Maga a humanizmus Északon kétféle formában és programmal jelentkezett: egyrészt az olaszokat utánozva, mint a hatásos kifejező képességnek, a retorikának és a poézisnek művészete, másrészt mint a forráskutatás, a tartalom, a nyelv, a stíl is elmélyedő vizsgálatának tudománya.²⁵⁴

Az ún. egyetemi forradalmat megindító vándorköltők és szónokok népes táborából a legjelentősebbeket bemutatja könyvtárunk, így: Ulrich von HUTTENT, a skolasztikus tudomány szellemes kicsúfolóját, az *Epistolae obscurorum virorum* c. gúnyirat főszerzőjét, a német nemzeti öntudatnak nagy ébresztőjét, a lutheri reformáció bajnokát²⁵⁵ (Steckelberg, 1519, ny. n.; Köln, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1542, ny. n.) és Helius Eubanus HESSUST,²⁵⁶ a *rex poetarum*ot, idillek, epigrammok, alkalmi versek páratlanul ügyes költőjét, HOMEROS és THEOKRITOS finomtollú fordítóját (Párizs, 1545, ny. n.).

²⁴² BURCKHARDT: *I. m.* 80—82. l.

²⁴³ NBG 1. k. 696—697. h.

²⁴⁴ BURCKHARDT: *I. m.* 160. l. STÖRIG: *I. m.* 249—250. l. PERRIN: *I. m.* 72—74. l.

²⁴⁵ STÖRIG: *I. m.* 250. l. PERRIN: *I. m.* 74. l.

²⁴⁶ FUETER: *I. m.* 16—22. l.

²⁴⁷ Uo. 30—35. l.

²⁴⁸ Uo. 39—40. l.

²⁴⁹ Uo. 51—55. l.

²⁵⁰ Uo. 106—110. l. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²⁵¹ NBG 9. k. 109—110. h. SZERB Antal: *Az udvari ember*. Bp. 1927. (Minerva könyvtár 7.)

²⁵² NBG 3. k. 152—155. l.

²⁵³ STÖRIG: *I. m.* 229. l.

²⁵⁴ KARDOS: *I. m.* 30—48. l. STÖRIG: *I. m.* 264—265. l.

²⁵⁵ PAULSEN: *I. m.* 81., 83., 86., 175. l. NBG 25. k. 648—655. h.

²⁵⁶ PAULSEN: *I. m.* 79—81, 89—90. l.

Méginkább kibontakozik a szövegkiadó, szövegmagyarázó filológusok köre. A gyűjtemény főhelyén természetesen a „*doctor universalis*”, a tudományok fejedelme, a biblia humanista fordítója, ERASMUS Roterdamus áll,²⁵⁷ nem kevesebb mint 15 munkával (összegyűjt. művek 1—9. k.: Basel, 1540—1541, FROBENIUS; Bécs, 1525, ny. n.; Antwerpen, 1535, ny. n.; Basel, 1535, ny. n.; Nürnberg, 1535, ny. n.; Lyon, 1542, ny. n.; uo. 1547, ny. n.; uo. 1550, ny. n.). Szerényebb helyet foglal el Joannes REUCHLIN vagy KAPNION,²⁵⁸ a klasszika-filológia másik nagy alapítója, a görög és héber tanulmányok mestere és propagátora (Pforzheim, 1506, ANSHELMUS; Tübingen, 1514, ANSHELMUS; Haganoi, 1517, ANSHELMUS; uo. 1518, ny. n.). Rátalálhatunk ERASMUS legközelebbi tudós híveire: löweni egyetemi tanártársára, a spanyol Juan Luis VIVESre,²⁵⁹ antiskolasztikus hittani, bölcséleti és lélektani művek jeles szerzőjére (Köln, 1537, ny. n.; gyűjt. H. ny. n. 1550; Lyon, 1551, ny. n.), aztán halhatatlan angol barátjára, Thomas MORUSra²⁶⁰ (*Epigrammata*: Basel, 1520, BEBELIUS), továbbá a legszorosabb munkatársi köréhez tartozó, a vele triumvirként emlegetett Joachim CAMERARIUSra,²⁶¹ a legnagyobb német polihisztorra, a *Commentarii linguae Graecae et Latinae* c. nagyszerű filológiai reál-szótár írójára (Basel, 1536, HERVAGIUS; uo. 1551, HERVAGIUS; gyűjt. uo. 1551, H. PETRI) és Philippus MELANCHTHONra,²⁶² a protestáns tudományos teológia megalapítójára s a reformáció humanisztikus iskolareformjának elgondolójára (gyűjt. Strassburg, 1523, ny. n.; gyűjt. Haganoi, 1527, ny. n.; Nürnberg, 1524, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1524, ny. n.; Nürnberg, 1534, ny. n.; gyűjt. Frankfurt, 1532, ny. n.; Strassburg, 1538, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, HERVAGIUS; gyűjt. H. ny. n. 1550). De nem hiányzik a MELANCHTHON elvein alapuló gyakorlati pedagógia mestere, Johann von STURM²⁶³ sem (Basel, 1553, OPORINUS).

A svájci németek körében folyó értékes filológiai munkásságra Joachim VADIANUS²⁶⁴ értekezései nyújtanak példát (gyűjt. Zürich, 1536, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.), a franciákéra pedig Johann Ravisius TEXTOR²⁶⁵ párizsi professzor két munkája (Lyon, 1532, ny. n.; Basel, é. ny. n.).

Amint a latin költészetért és retorikáért való rajongás szükségképpen hozta létre a filológiát, ugyanúgy a filológia is további tudományos fejlődés kiindulópontja lett: a szakszerűen sajtó alá adott és interpretált forrásanyag valósággal kényszerítette a tudósokat a klasszikus szövegekben foglalt tárgyi ismeretanyag kiaknázására. A filológia ösztönzésére így egész sor szaktudomány kezdett kialakulni. A biblicum mellett nagy arányban bontakozott ki a lexikográfia és a grammatika, s velük párhuzamosan a filológiai-kritikai történetkutatás számos történeti segéd- és résztudománnyal (archeológia, kronológia, metrológia stb.), illetőleg a filológiai jogtudomány. — Másfelől az eredeti görög—latin matematikai és természetvizsgáló opusokra támaszkodva lábraálltak a különböző természetismereti ágak s velük az orvostudomány is, és meglepően hamar önálló életet kezdtek élni.²⁶⁶

A filológiából a történettudomány felé való eltolódást könyvtárunk anyagában Joannes CUSPINIANUS²⁶⁷ bécsi egyetemi tanárnak egy tanulmánya (impr. n.) és Joannes TRITHEMIUSnak²⁶⁸ az értekezései jelzik (Konstanz, 1518, ny. n.; Frankfurt, 1545, ny. n.; uo. 1549, ny. n.). Az első komoly kísérlet a BLONDUS-féle kritikai módszer alkalmazására Beatus RHENANUSnak²⁶⁹ *Rerum Germanicarum libri III.* c. műve (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, FROBENIUS; uo. 1534, FROBENIUS). Az archeológiai szakosodás német útmutatója az augsburgi Conrad PEUTINGER²⁷⁰ *De mirandis Germaniae antiquitatibus* c. írásával (Strassburg, 1530, ny. n.) s egy más munkájával (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS). A középkori annalsztikus történetírás persze nem tűnt el egyszerre; erre vall Joannes

²⁵⁷ HUIZINGA: *I. m.* KARDOS: *I. m.* 35. 1. STÖRIG: *I. m.* 266—267. 1.

²⁵⁸ NBG 42. k. 51—59. 1. STÖRIG: *I. m.* 265—266. 1.

²⁵⁹ NBG XLVI. k. 320—322. h. HUIZINGA: *I. m.* 193, 197. 1.

²⁶⁰ KARDOS: *I. m.* 32—35. 1. HUIZINGA: *I. m.* 38., 44., 92., 95., 104., 184., 218. 1.

²⁶¹ NBG 8. k. 320—322. h.

²⁶² STÖRIG: *I. m.* 267—268. 1. PAULSEN: *I. m.* 203—207. 1.

²⁶³ FINÁCZY Ernő: *A renaissance-kori nevelés története.* Bp. 1919. 184., 224—231. 1.

²⁶⁴ NBG 46. k. 597—598. h.

²⁶⁵ Uo. 41. k. 7—28. h. STÖRIG: *I. m.* 264—265. 1.

²⁶⁶ Az új tudományok gyors kibontakozásának gazdasági-társadalmi okairól EFSTEJN: *I. m.* 107—108., 110—111. 1.

²⁶⁷ FUETER: *I. m.* 189. 1.

²⁶⁸ NBG 45. k. 644—647. h.

²⁶⁹ FUETER: *I. m.* 190—192. 1. TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 75—77. 1.

²⁷⁰ NBG 39. k. 773—775. b.

NAUCLERUS²⁷¹ világkrónikája (Köln, 1544, P. QUENTEL). BLONDUS és AENEAS SYLVIVS hatása kifejezetten Albertus CRANTIUSnak²⁷² Észak-Németország és Skandinávia történetét tárgyaló munkáin jelentkezik (Strassburg, 1545 és 1548, J. SCHOTTEN; Basel, 1548, OPORINUS). Ugyancsak az *Italia illustrata* mintájára készült az első összefoglaló svájci történelem a zürichi Johann STUMPF²⁷³ munkája (Zürich, 1548, ny. n.). Egy másik svájci történeti monográfia, Egidius TSCHUDIÉ,²⁷⁴ a BLONDUS-iskola aktahűségét a novellisztikus feldíszítés humanista szokásával kombinálta (Basel, 1538, ISENGRENIUS). De más módszerek is utat törtek az északi történetírásban. Így a francia diplomaták történeti módszerének alkalmazását mutatják Johannes Philippus SLEIDANUS²⁷⁵ protestáns kortörténeti művei (Strassburg, 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.). Ezen túl bepillantást enged könyvtárunk az Alpoktól északra fekvő egyéb országok humanista történetírásának kialakulásába is, mégpedig: Paulus AEMILIUSnak²⁷⁶ *De rebus gestis Francorum libri X.* c. művével a francia annalisztikába (Párizs, 1548, ny. n.), Philippus COMMINEAUS²⁷⁷ *De rebus gestis Ludovici XI.* c. munkájával a gyakorlati fejedelmi tükrő műfajába (Strassburg, 1545, ny. n.), másfelől Polidorus VIRGILIUS²⁷⁸ *Anglicae historiae libri XXVI.* c. művén át az angol hivatalos historiográfiába (Basel, 1546, ISENGRENIUS).

Kevesebb mű által, de mégis igen határozottan rajzolódnak ki a humanizmus által megtermékenyített északi matematika és természettudományosság s velük összefüggésben a műszaki gyakorlati szakismeretek körvonalai is. Az önállóságra jutott szaktudományok közül csaknem mindegyiknek teljesítményei lemérhetők a könyvtár anyagán.

A korszaknak legnagyobb jelentőségű, valóban epochális alkotása Nicolaus COPERNICUSnak²⁷⁹ a ptolemaiosi kétezer éves geocentrikus világképet leromboló s a heliocentrikus vilárendszerrel meghirdető örökbecsű írása: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* (Nürnberg, 1543, ny. n.). A matematika és csillagászat terén kifejtett roppant erőfeszítésekről más tudománytörténeti nevek és könyvcímek is tanúskodnak. Így: Georgius PEURBACH²⁸⁰ bécsi egyetemi tanár bolygótablái és állócsillag-katalógusa (gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; uo. 1518, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), aztán Joannes REGIOMONTANUSnak²⁸¹ szintén bécsi professzornak, a trigonometria megreemtőjének hét munkája (Krakkó, 1514, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.; Augsburg(?), 1539, ny. n.; gyűjt. Basel, 1540, OPORINUS; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), Joannes STOEFFLERnek²⁸² a naptárreform egyik neves propagátorának írásai (gyűjt. Tübingen, 1514, ny. n.; Oppenheim, 1518, J. KÖBEL; Tübingen, 1534, ny. n.; Mainz, 1535, ny. n.; Velence, 1532, ny. n.; H. n. 1537, ny. n.; Zürich, 1548, ny. n.; Frankfurt a. M. 1536, ny. n.), Michael STEFFELnek²⁸³ az *Aritmetica integra* c., MELANCHTHON bevezetésével megjelent műve (Nürnberg, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1546, ny. n.), Sebastian MÜNSTERnek²⁸⁴ STOEFFLER tanítványának több, különböző tudományterületről szóló könyve (Basel, 1523, FROBENIUS; uo. 1530, H. PETRI; gyűjt. uo. 1532, HERVAGIUS; uo. 1533, ny. n.; uo. 1536, H. PETRI; gyűjt. uo. 1545, H. PETRI), köztük a *Cosmographia universalis* (Basel, 1550, H. PETRI) és a *Rudimenta mathematicae* (Basel, 1551, H. PETRI), amely utóbbi DERNSCHWAMNnak szóló ajánlással jelent meg. A francia tudományosságba e vonalon a Collège de France-ot megszervező Guillaume BUDAESnak²⁸⁵ a tudományos metrológia megalapítójának *De asse et partibus eius* (Párizs, 1516, ASCENSIVS) c. műve révén nyerünk bepillantást.

²⁷¹ FUETER: *I. m.* 185. l.

²⁷² *Uo.* 193. l.

²⁷³ *Uo.* 207—209. l.

²⁷⁴ *Uo.* 209—211. l.

²⁷⁵ *Uo.* 188, 201—203. l.

²⁷⁶ *Uo.* 139—141. l.

²⁷⁷ *Uo.* 149—151. l. STÖRIG: *I. m.* 273. l.

²⁷⁸ FUETER: *I. m.* 164. l.

²⁷⁹ STÖRIG: *I. m.* 230—232. l.

²⁸⁰ *Uo.* 229. l.

²⁸¹ *Uo.*

²⁸² *NBG* 44. k. 513—515. h.

²⁸³ *Uo.* 44. k. 502—503. h.

²⁸⁴ *Uo.* 36. k. 952—954. h.

²⁸⁵ *Uo.* 7. k. 718—725. h. PERRIN: *I. m.* 85. l.

A szintén gyors ütemben fejlődött földrajzot --- amelynek területén Sebastian MÜNSTER is tevékenykedett — kiváltképpen a svájci polihisztor, Henricus GLAREANUS²⁸⁶ reprezentálja könyvtárunkban (Freiburg i. Br. 1551, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; egyéb művei: Basel, 1534, FROBENIUS; uo. 1547, H. PETRI; uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, ISENGRENIUS).

A botanika és a zoológia ismét svájci polihisztorban, Conradus GESNERben²⁸⁷ a „német Plinius”-ban talált új szellemű és módszerű művelőre (Zürich, 1551, FROSTHOVERUS; egyéb művei: uo. 1545, FROSTHOVERUS; uo. 1546, FROSTHOVERUS; uo. 1547—1549, FROSTHOVERUS). Mellette jeles eredményeket mutattak fel a botanika művelésében az orvos és asztrológus Otto BRUNFELS²⁸⁸ többek közt a *Herbarum vivae icones* c. munkájával (Strassburg, 1532, 1536, ny. n.; uo. 1534, ny. n.; egyéb művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1527, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS) és a szintén orvos Leonhard FUCHS,²⁸⁹ a növény-nomenclatura első úttörője, a *Historia stirpium* szerzője (Basel, 1549, ny. n.). Megemlíthető még egy kelet-európai tudós is, a cseh Janus DUBRAVIUS²⁹⁰ *De piscinis* (Breslau, 1547, ny. n.) c. művével.

Az újkori ásványtani tudomány és a metallurgia születéséről is tudomást szerezhettünk Georgius AGRICOLÁnak,²⁹¹ a joachimstali orvosnak gazdag irodalmi munkássága által; *Bermannus, sive de re metallica dialogus* c. műve az első bányászati szakmunka (gyűjt. Basel, 1546, FROBENIUS; egyéb művei: uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, FROBENIUS).

A szűkebb orvostudománynak a hippokratesi-galenusi évezredes keretektől való kiemelése és magasabb tudományos szintre állítása érdekében is emlékezetes erőfeszítések történtek Északon, és időtálló új eredmények is születtek. A korszakos kutatásoknak talán a legnevezetesebbikére hívja fel figyelmünket a könyvtár a németalföldi Andreas VESALIUSnak,²⁹² a tudományos bonctan megalapítójának *De humani corporis fabrica libri VII* (Basel, 1543, OPORINUS) c. művével.

Négy száz év távlatából nézve is hatalmas eredmények ezek, már nem az öncélú tudósság terméketlen erőfeszítései, hanem az élet követelte magasabb szakképzettségből fakadt társadalmi produktumok. A mágikus művészetek nagy szédelgője, Henricus Cornelius AGRIPPA AB NETTESHEIM²⁹³ hirhedt könyve, a könyvtárunkban is meglévő *De incertitudine et vanitate scientiarum* (H. ny. n. 1536) s egyéb, részben hasonló szellemű írásai (H. ny. n. 1533; Strassburg, 1535, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.) már nem tudták a tudomány tekintélyét lerombolni, és a szkeptikus jelszó: *Nihil scire felicissima vita*, nem találhatott visszhangra.

Az artes és az orvostudomány mellett a harmadik egyetemi tudománycsoport, a jogtudomány fejlődéséről is képet ad a könyvtár anyaga. Ezt a fejlődést az északi országokban, különösen német földön az ősi particularis jogszokásoknak háttérbe szorítása és a római jognak, helyesebben a XIII—XIV. századi itáliai tudományos jogászai jognak recepciója jellemzi. A forradalmi átalakulásnak néhány tipikus mozzanata állapítható meg Johann OLDENDORF²⁹⁴ és Jacob SPIEGEL²⁹⁵ irodalmi munkásságában, főképp a *Lexicon juris civilis* c. kötetben (Basel, 1549, HERVAGIUS).

A legnagyobb irodalmi termést azonban Északon, a társadalmi érdeklődésnek és a társadalmi forradalmak színezetének megfelelően, mégis a hittudomány mutathatja fel. Találós az a nézet, hogy az Alpokon inneni Európa reneszánszának tulajdonképpen a reformációt tekinthetjük.²⁹⁶ Valóban, akár

²⁸⁶ NBG 20. k. 791—793. h.

²⁸⁷ A botanika és a zoológia fejlődéséről általában STÖRIG: *I. m.* 257. l. — GESNERŐL uo. és NBG 20. k. 339—341. h.

²⁸⁸ NBG 7. k. 621—622. h.

²⁸⁹ STÖRIG: *I. m.* 257. l.

²⁹⁰ NBG 14. k. 897—898. h.

²⁹¹ Uo. 1. k. 410—411. h.

²⁹² STÖRIG: *I. m.* 260—261. l.

²⁹³ NBG 1. k. 421—423. h.

²⁹⁴ A római jog recepciójáról STÖRIG: *I. m.* 274—275. l. OLDENDORFŐL NBG 38. k. 598—599. h.

²⁹⁵ LTK 9. k. 723. h.

²⁹⁶ ENGELS, (Frígyes): *A természet dialektikája*. Bp. 1950. 9. l. HAJNAL István: *Az újkor története*. Bp. 1936. 181. l.

a humanisták finom filológiai elemzéseit, akár a polgári vagy népi antifeudális mozgalmak harcoss ideológiai irodalmát nézzük,²⁹⁷ a teológiai téma minden más ismeretkört felülmúló mértékben uralkodik a sajtótermékek tömegében. Ezt az állapotot híven tükrözi könyvtárunk.

A reformációs irodalom élén természetesen Martin LUTHER munkásságát²⁹⁸ találjuk, mégpedig részben önálló, olykor német nyelvű művek formájában (Wittenberg, 1527, ny. n.; uo. 1533, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; uo. 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; Lipcse, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1550, ny. n.), részben egy hétkötetes nagy latin nyelvű gyűjteményes kiadványban (Wittenberg, 1545—1557, LUFFT & KLUG). A svájci német reformáció vezérének, Ulrich ZWINGLINEK írásaiból²⁹⁹ ugyancsak egy latinra fordított többkötetes gyűjtemény (1—4. k.: Zürich, é. n. FROSTHOVERUS) kerül elénk. A harmadik nagy reformátornak, a svájci francia Joannes CALVINUSNAK³⁰⁰ elsősorban alapvető nagy munkáját mutathatjuk fel, az *Institutio totius Christianae religionist* (Genf, 1550, ny. n.), aztán egy kisebb iratokat felölelő kötetét (Genf, 1549, ny. n.). A vezérek opuszai mellett hosszan felsorakoznak a reformáció második vonalbeli teológusainak művei is: a) LUTHER köréből Joannes POMERANUS³⁰¹ zsolnárfordításai és szentírási annotációi (Nürnberg, 1524, ny. n.; Basel, 1525, ny. n.), Martin BUCER³⁰² (Basel, 1562, ny. n.) és Caspar HEDIO³⁰³ értekezései (Strassburg, 1532, 1535, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS), b) ZWINGLI csoportjából Heinrich BULLINGER³⁰⁴ evangéliumi kommentárjai és beszédei (Zürich, 1540—1549, FROSTHOVERUS), Joannes OEKOLAMPADIUS³⁰⁵ homilái (Basel, 1525, ny. n.), egy apologetikai irata (Basel, 1526, ny. n.) és evangéliumi interpretációi (Párizs, 1534, ASCENSIUS), aztán Conrad PELLICAN³⁰⁶ ószövetségi kommentárjai (Zürich, 1536, 1538, 1540, FROSTHOVERUS), loci communes-e (Zürich, é. n. FROSTHOVERUS), *Szent Pál leveleihez írt kommentárjai* (Zürich, 1539, ny. n.), c) a helvét irány hívei közül Wolfgang MUSCULUS³⁰⁷ zsolnárkomentárjai (Basel, 1551, HERVAGIUS), Nagy Szent VAZUL-fordítása (Basel, 1540, HERVAGIUS) és Nazianzi Szent GERGELY-kiadása (Basel, 1550, HERVAGIUS). Végül meg kell említeni a neves francia bibliafordítót és polihisztort, Jacobus FABERT³⁰⁸ is hittudományi munkáival (Párizs, 1513, ny. n.; Basel, 1523, CRATANDER; uo. 1539, H. PETRI). Túl az időszerű témákon felsorakoztatta a reformáció a maga eszmei frontjának erősítésére az előfutárok írásait is: sajtó alá került John WICLIF³⁰⁹ *Dialogorum libri IV.* (H. n. 1525, ny. n.) c. műve, s megjelentek Jan HUS,³¹⁰ valamint HIERONYMUS PRAGENSIS³¹¹ hátrahagyott írásai (Nürnberg, 1558, MONTANUS; H. n. 1520 és 1525, ny. n.).

Sokkal jelentősebb műveltségalkotó eredménye volt a reformáció—s részben a humanizmus — szellemi tevékenységének a hatalmas arányú biblikus irodalom: a nagy-szerű szentírási-kiadások, -fordítások és -magyarázatok. Könyvtárunk állományában

²⁹⁷ PAULSEN: *I. m.* 173—209. 1. STÖRIG: *I. m.* 211—214. 1. SZMIRIN, M. M.: *Münzer Tamás népi reformációja*. Bp. 1954. *Weltkirchenlexikon*. Handbuch der Ökumene. Hrsg. v. Franklin H. LITTEL und Hans Hermann VALZ. Stuttgart, 1960. 566—569., 1218—1222. h. (Rövidítése ezután WKL).

²⁹⁸ LORTZ: *I. m.* 1. k. 170., 181., 209., 225., 229., 232., 234., 250., 291., 331., 332., 334., 385., 397., 404., 412., 419., 2. k. 157., 254. 1. WKL 859—862. h. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. von Hermann GUNKEL und Leopold ZSCHARNACK. 2. Aufl. 1—5. k. Register. Tübingen, 1927—1932. 3. k. 1755—1774. h. (Rövidítése a következőkben RGG.)

²⁹⁹ WKL 1647—1648. h. RGG 5. k. 2152—2158. h.

³⁰⁰ WKL 203—206. h. RGG 1. k. 1425—1437. h.

³⁰¹ NBG 7. k. 751—752. h. *Bugenhagen*, Jean címszó alatt. RGG 1. k. 1349—1350. h.

³⁰² WKL 200—201. h. RGG 1. k. 1294—1298. h.

³⁰³ NBG 23. k. 717—719. h. RGG 2. k. 1676. h.

³⁰⁴ WKL 195—196. h. RGG 1. k. 1357—1358. h.

³⁰⁵ NBG 38. k. 504—508. h. RGG 4. k. 633—634. h.

³⁰⁶ NBG 28. k. 282—284. h. *Kurschner*, Conrad címszó alatt. RGG 4. k. 1062. h.

³⁰⁷ RGG 4. k. 293. h.

³⁰⁸ NBG 30. k. 333—339. h. *Lefèvre d'Étaples*, Jacques alatt. RGG 2. k. 492. h.

³⁰⁹ WKL 1606—1607. h. RGG 5. k. 1903—1906. h.

³¹⁰ WKL 569—570. h. RGG 2. k. 2053—2055. h.

³¹¹ RGG 2. k. 1880. h.

nem kevesebb mint 24 különböző editio fordul elő. Ezek közül a teljes bibliát nyújtja 11 (Velence, 1518, ALDUS; uo. 1519, ny. n.; Basel, 1538, FROBENIUS; Wittenberg, 1541, ny. n.; Velence, 1542, ALDUS; Párizs, 1545, R. STEPHANUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; Prága, 1549, ny. n.; Basel, 1551, OPORINUS; Párizs, 1555, R. STEPHANUS; Genf, 1557, R. STEPHANUS), csak az ószövetséget 3 (Velence, é. ny. n.; Velence, é. n. ALDUS; Basel, 1546, ny. n.), csak az újszövetséget 5 (Bécs, 1536, ny. n.; Újsziget, 1541, ny. n.; Párizs, é. n. R. STEPHANUS; Párizs, 1549, ny. n.; Velence, 1551, ny. n.), ószövetségi részleteket 3 (Párizs, 1547, ny. n.; Lyon, 1550 és 1551, ny. n.), újszövetségi részleteket 2 kiadvány (Basel, 1537, ny. n.; Párizs, 1549, ny. n.). Nyelv szerint van: 9 latin (Basel, 1551, OPORINUS; uo. 1538, FROBENIUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; uo. é. n. R. STEPHANUS; uo. 1545, R. STEPHANUS; uo. 1555, R. STEPHANUS; uo. 1557, R. STEPHANUS; Velence, 1519, ny. n.; Lyon, 1551, ny. n.), 3 héber (káld) (Velence, é. ny. n.; Basel, 1546, ISENGRENIUS; Velence, é. n., ALDUS), 2 görög (Velence, 1518, ALDUS; Velence, 1542, ny. n.), 2 görög—latin (2 kiadv.: Párizs, 1549, ny. n.), 2 magyar (RMK I. 6., I. 15.), 1 német (Wittenberg, 1541, ny. n.), 1 cseh (Prága, 1549, ny. n.), 1 latin—olasz kiadás (Velence, 1551, ny. n.), 1 héber—latin (Basel, 1537, ny. n.) és egy héber—latin—francia (Párizs, 1513, ny. n.), Concordantiákat 3 kiadvány nyújt (Basel, 1546, OPORINUS; uo. 1549, HERVAGIUS; Párizs, 1551, R. STEPHANUS), s majd minden kiadványt kommentárok kísérnek.³¹²

Ebben a széles körű bibliikus irodalomban szinte láthatóvá válik a protestantizmusnak egész Észak-Európát magával ragadó hatalmas árama. De mellette — ha szerény nyomokban is — feltűnnek már a római egyház ellentámadásának első jelei is: megtaláljuk az 1545-től 1563-ig ülésező tridentini zsinat egyik közép-európai delegátusának, a lengyel Stanislaus HOSIUS³¹³ bíborosnak két munkáját is: a *Confessio catholica fidei Christianat* (Bécs, 1561, ny. n.) és a *Confutatio prolegomenon Brentii* (Köln, 1560, ny. n.), továbbá egy a zsinat ellen állást foglaló evangélikus iratot (Wittenberg, 1546, ny. n.). De a zsinat előtti hitviták prominens katolikus képviselői közül is fellelhető egy-kettő: így LUTHER híres ellenfele: Johann Mayr von ECK³¹⁴ az *Enchiridion*nal (Velence, 1538, ny. n.) és Johann FABER³¹⁵ bécsi püspök két vitairat-gyűjteménnyel (Lipcse, 1547 és Köln, 1539, ny. n.).

A humanizmus és a reformáció jegyében kibontakozott északi kultúrának a XVI. század közepén már integráns részét alkotta a magyar irodalmi műveltség is. Könyvtárunk anyagában ez a tény is kifejeződik, bár korántsem jelentősége szerint. DERN-SCHWAM a magyar humanizmus és reformáció sajtótermékeit nem gyűjtötte olyan részletekbe menő igényességgel, mint a külföldét, hanem erős válogatással, csak a kiemelkedőbb művekre szorítkozva. Gyűjteményében így inkább csak nagy nyomjelzőit látjuk a XVI. századi tüneményesen felvirágozott magyar nyelvű, magyar tárgyú és vonatkozású litteratúrának. Mindössze egy tucat könyv az, amelyet az írásművek rengetegéből mint magyar érdekű termék kiemelhetünk. Igaz, hogy ez valóban reprezentáns anyag. Elsőül azt a gyűjteményes kötetet mutathatjuk fel, amely MÁTYÁS király olasz humanistáinak irodalmi működésébe enged bepillantást, kezünkbe adva BONFININEK *Rerum Vngaricarum decades*t, Michael RITIUSNAK *De regibus Vngariae libri III.*-ét, P. CALLIMACHUS EXPERIENSNEK *Attila* c. értekezését és T. Alexander CORTESIUSNAK *De Matthiae regis laudibus bellicis* c. munkáját (Basel, 1543, R. WINTER).³¹⁶ Ugyanennek a fényes kornak a humanizmusa magyar szerző által is kifejeződik JANUS PANNONIUSNAK *Sylva panegiricá*jával és *Epigrammatá*jával (Basel, 1518, FROBENIUS).³¹⁷ A JAGELLO-kori kancelláriai humanizmus ismét két művel szerepel: Hieronymus BALBI *Opusculum epigrammatum*ával (Bécs, 1494, ny. n.)³¹⁸ és WERBÓCZI *Tripartitum*ával (Bécs, 1545, SINGRENIUS).³¹⁹ A Mohács utáni idők Magyarorszáგával és a török veszedelemmel foglalkozó széles körű külföldi irodalomból is adódik egy-két jellegzetes mű: az olasz Jacopo

³¹² A bibliakiadásokról és bibliafordításokról részletesen: RGG 1. k. 1004—1010, 1043—1064. h. Továbbá a *Luther-bibliáig* bezárólag: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 1. k. 184—186. l. Jelentőségéről: LORTZ: *I. m.* 1. k. 52., 112., 291. l. 2. k. 184. l.

³¹³ LTK 5. k. 150—152. h.

³¹⁴ *Uo.* 3. k. 523—526. h. LORTZ: *I. m.* 2. k. 89—91. l.

³¹⁵ NBG 16. k. 894. h.

³¹⁶ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvetár*. 3. k. Bp. 1896. 344. sz.

³¹⁷ APPONYI, Alexander: *Hungarica*. München, 1903. 1. k. 126. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 220. sz.

³¹⁸ APPONYI: *I. m.* 1. k. 26. sz.

³¹⁹ *Uo.* 301. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 362. sz.

SADOLETO bíboros és pápai titkár *De regno Vngariae ab hostibus Turcis oppresso et capto homilia*³²⁰ (Lyon, 1541, GRIPHIUS) c. és a bécsi Joannes CUSPINIANUS *Oratio de bello Turcis inferendo deque interitu Ludovici regis et dotibus Hungariae* (impr. n.)³²¹ c. munkája. Az utóbbi ritkaság számba megy. Beszámolhatunk még egy-két magyar vonatkozású természettudományi műről: HONTERUS János *Rudimentorum cosmographicarum libri IV-járól* (Brassó, 1542)³²² és Georgius WERNHER *De admirandis in Hungaria aquis hypomnematization-járól*³²³ (Bécs, 1551, Egidius AQUILA). Végül bemutatathatjuk a magyar nyelv felfedezésének és humanista recepciójának, a magyar irodalom nyelvi öntudatosulásának első jeles emlékeit: PESTI Gábor *Novum Testamentum*át (Bécs, 1536, SINGRENIUS)³²⁴ és *Esopus fabulaját* (Bécs, 1536, SINGRENIUS),³²⁵ valamint SYLVESTER János *Új Testamentum*át (Sárvár-Újsziget, 1541, ABÁDI Benedek)³²⁶ és *Nomenclatura sex linguarum*át (Bécs, 1538, SINGRENIUS).³²⁷ A zárókövet e kis magyar gyűjteményen OLÁH Miklós két munkája, az *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis* (Bécs, 1550)³²⁸ és a *Catholice ac Cristiane Religionis praecipua quaedam capita* (Bécs, 1561, R. HOFHALTER)³²⁹ c. latin kiadványa alkotja.

*

A DERNSCHWAM-könyvtár anyaga felett tartott irodalmi szemlének végére értünk. Ismertetésünk nyilvánvaló fogyatékoságainak ellenére is, úgy véljük, sikerült fogalmat adnunk annak a szellemi értéknek nagyságáról és minőségéről, amelyet ez a gyűjtemény felel. Nagy szélességben és mélységben feltárult előttünk egy XVI. századi hazai humanista kulturális érdeklődése, kifejezve a nemzetközi humanista műveltségnek erre az időszakra végbement hatalmas arányú kitágulását, a szellemi életnyilvánulásoknak minden területére való általános kiterjeszkedését.

S a DERNSCHWAM-könyvtárnak, mint magyarországi művelődéstörténeti tényezőnek jelentőségét éppen ebben a tényben, az integrált humanizmus közvetítésében ismerhetjük fel. Egyik legkifejezőbb bizonyosságát találtuk meg benne annak az eredményeiben ismert, de lefolyásában eléggé fel nem tárt társadalmi-kulturális folyamatnak, amely a XVI. századi Magyarországon a nyomtatott könyv segítségével végbement. Konkrét példát mutathatunk immár arra, hogyan törték át a kor társadalmi törekvéseit kifejező kulturális erők országunk határait, városok, várak falait, s hogyan hatották át meglepő gyorsasággal Európa e szélső területének társadalmát. Kézszelfoghatóvá válik, hogy az iskolázásnak és az írásbeliségnek elterjedése nyomán mely ismeretkörökre terjedhetett ki a XVI. század közepéig a hazai műveltség, s miféle tartalmakkal teltekezhetett. Végül határozott vonásokkal kirajzolódnak kulturális fejlődésünknek ez időbeli nagy nevelőterületei is.³³⁰

³²⁰ APPONYI: *I. m.* 1. k. 282. sz.

³²¹ APPONYINÁL sem az 1., sem a 3. kötetben nem szerepel. GRAESSE, Jean George Théodore: *Trésor de livres rares et précieux*. 3. k. Dresde, 1861. 314. l. említ egy tartalmilag egyező című munkát CUSPINIANUSTÓL. Azonosságuk bizonytalan.

³²² SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar könyvtár*. 2. k. Bp. 1885. 28. sz.

³²³ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 395. sz. APPONYI: *I. m.* 1. k. 320. sz.

³²⁴ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. Bp. 1879. 6. sz. Ld. még: *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 57. l.

³²⁵ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 7. sz. TÜRÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 43., 45. l.

³²⁶ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 15. sz. Ld. még: BALÁZS János: *Sylvester*. 239—272. l.

³²⁷ SZABÓ KÁROLY: *I. m.* 1. k. 9. sz.

³²⁸ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 474. sz.

³²⁹ *Uo.* 484. sz.

³³⁰ A DERNSCHWAM-könyvtár értékeinek maradéktalan feltárása könyvtártörténeti kiadványtervünknek — úgy véljük — elsőrangú feladatai közé tartoznék. A rendelkezésünkre álló inventáriumot egész terjedelmében sajtó alá kellene rendezni. Tudománytörténeti és művelődéstörténeti kutatómunkánk is elsőrangú forrást nyerne benne.

JENŐ BERLÁSZ: DIE BIBLIOTHEK DES JOHANN DERNSCHWAM

Beiträge zur Geschichte des ungarländischen Humanismus

Der Name Johann DERNSCHWAM ist den Geschichtsforschern und Philologen Mitteleuropas nicht unbekannt. Besonders oft wurde er in der Fachliteratur in Zusammenhang mit dem ungarländischen Kupferbergwerkunternehmen der FUGGER-Familie am Anfang des XVI. Jahrhunderts erwähnt, sein Name ist aber auch den Paläographen bekannt. Durch sein im Jahre 1923 veröffentlichtes Reisediarium können sich von ihm sogar die der deutschen Bildung nahestehenden Leser einen gewissen Begriff bilden.

Es ist seit langem bekannt, daß DERNSCHWAM in Besztercebánya (deutsch Neusohl, heute Banská Bystrica in der Tschechoslowakei), im Mittelpunkt der THURZÓ—FUGGER Kupferbergbauunternehmung nebst seiner wirtschaftlichen Tätigkeit auch humanistischen Passionen frönte und in erster Linie eine reiche Bibliothek sammelte. Bekannt ist auch, daß diese Bibliothek nach dem Tode des Sammlers (1568) durch Verkauf in den Besitz des Wiener kaiserlichen Hofes geriet und eines der Fundamente der Bibliotheca Palatina geworden ist. Niemand wußte aber etwas Näheres über die berühmte Sammlung. Nun aber — da die Photokopie des in Wien aufbewahrten Inventars der Bibliothek nach Budapest gelangte — bot sich die Gelegenheit das Versäumte einzuholen.

Die Abhandlung befaßt sich in vier Kapiteln mit der Frage der Dernschwamschen Bibliothek; nach einer allgemeinen einleitenden Übersicht macht sie uns mit dem zum Vorschein gekommenen Inventar bekannt, gibt uns ein Bild der gesellschaftlichen Verhältnisse, unter welchen die Bibliothek entstanden ist, und stellt uns schließlich mit Hilfe bezeichnender Beispiele die Sammlung selbst vor.

Das dritte Kapitel weist auf jene wichtigeren Begebenheiten aus dem Leben DERNSCHWAM's hin, die auf seine Bücherkultur und auf die Entstehung seiner Büchersammlung Einfluß hatten: vorerst auf seine aus einer böhmisch—deutschen Patrizierfamilie stammende Herkunft, auf seine Lehrzeit an den Wiener und Leipziger Universitäten, auf seine humanistisch gebildeten Professoren und auf seine italienische Studienreise.

In der Entwicklung der humanistischen Passionen Johann DERNSCHWAM's führte aber auch Ungarn eine bedeutende Rolle. Hier kam er nämlich zuerst (1514), als Famulus des italienischen Humanisten und Diplomaten Hieronymus BALBI, in Berührung mit dem königlichen Hof zu Ofen, und durch diesen hatte er die Gelegenheit die damals noch beinahe vollständige reiche Kodexsammlung des verstorbenen Königs MATTHIAS CORVINUS kennenzulernen. Dazu begegnete er auf Tritt und Schritt im Gebiet vom ehemaligen Pannonien und Dazien den Steininschriften und anderen Denkmälern des römischen Zeitalters. Diese Momente trugen bestimmt dazu bei, daß DERNSCHWAM den Auftrag der FUGGER-Familie, die Administration der Neusohler Kupferausbeutung und des Kupferhandels zu leiten, annimmt (1525), und daß er sich anlässlich dieser seiner Aufgabe endgültig in Ungarn niederläßt. Die hohe Dotation, die er seines Vertrauenspostens halber wahrscheinlich genoß, sowie seine Dienstreisen in die größeren Städte Mitteleuropas förderten auch seine höchst beachtungswerte Sammeltätigkeit. Die großartige Bibliothek war im Jahre 1552, als das Inventar zustande kam, schon beinahe völlig beisammen, bereicherte sich aber noch ununterbrochen ein ganzes weiteres Jahrzehnt hindurch; die Werke, die bis zum Jahre 1562 erschienen sind, können im Bestand der Bibliothek noch nachgewiesen werden. — Die Bibliothek DERNSCHWAM's spielte ungefähr vier Jahrzehnte lang eine nicht geringe Rolle in der Geschichte des ungarländischen bürgerlichen Humanismus. Es setzte sich nämlich in der ungarischen Gesellschaft gerade zu dieser Zeit jener epochal-bedeutsame kulturelle Wechsel durch, der die von der Gewohnheit geregelten, im Zeichen der Mündlichkeit stehenden mittelalterlichen Lebensverhältnisse unter die Herrschaft der Buchstaben und Ziffern zwang, den Gebrauch der Schrift und der gedruckten Bücher immer mehr durchsetzte, und demzufolge sich immer breitere intellektuelle Gesellschaftsschichten bildeten. Besztercebánya gehörte gerade zu jenen oberungarländischen Städten, welche zuerst die humanistische Bildung aufnahmen. In diesem sich fachmäßig und fachgemäß entwickelnden Milieu hatte die Privatbibliothek DERNSCHWAM's offenbar auch gewisse gemeinschaftliche Funktionen zu erfüllen: humanistische Sitte nach konnte sie den mit dem Eigentümer in Verbindung stehenden Bücherfreunden zur Verfügung stehen. Für diese Leih-tätigkeit spricht die Tatsache, daß man im Inventar bei der Wiener Übernahme (1575) mehr als drei Dutzend Bücher für vermißt oder verloren erklären mußte.

Das umfassendste Kapitel (IV.) der Abhandlung stellt das Material der Bibliothek vor. Es befaßt sich in erster Linie mit der quantitativen Aufnahme des Buchbestandes. Nach eingehender Untersuchung kam es zum Vorschein, daß hinter den 651

Stellen des Inventars 1162 Bücher, hinter diesen aber wieder ungefähr 2100 Werke stekken. Über einen so reichen Buchbestand verfügte — unseren heutigen Kenntnissen nach — außer SAMBUCCUS kein einziger ungarländischer humanistischer Sammler. Der nächste Schritt ist das Aufdecken der typographischen Herkunftsdaten der Bibliothek. Durch diese Daten erhalten wir wichtige Aufklärungen über den inneren Wert der Bibliothek. Der Verfasser hat Analysen von drei Gesichtspunkten aus durchgeführt: er untersuchte 1. aus welchem Lande, bzw. aus welcher Stadt die Bücher der Bibliothek stammen, 2. in welchen Druckereien sie gedruckt worden sind, 3. in welchem Jahrzehnt sie erschienen sind. Aus der statistischen Bearbeitung der im Inventar niedergelegten Impresen stellt es sich heraus, daß das Herkunftsgebiet des Bibliothekbestandes größtenteils mit dem geschäftlichen Interessengebiet der FÜGGER übereinstimmt, das heißt sich besonders auf die deutschen Länder, die Schweiz und Italien erstreckt, nebenbei auch auf die Niederlande, auf Frankreich und auf die ostmitteleuropäischen Staaten. Die Resultate sind nach Ländern, Druckorten und Typographen geordnet und mit der Angabe der Erscheinungsdaten auch auf Tabellen veranschaulicht. Letzten Endes kann festgestellt werden, daß die Bibliothek in ihrer Epoche einen »modernen« Charakter hatte: sie umfaßt überwiegend ein Material, welches zur Lebenszeit des Sammlers erschienen ist.

Bei der qualitativen Prüfung des Buchbestandes mußte der Verfasser spezifische Methoden anwenden. Im Interesse der Kategorisierung war das Statistische auch hier unabhkömmlich. Als Resultat gibt uns der Autor bekannt: 1. zu welchem Prozentsatz die in verschiedenen Sprachen herausgegebenen Publikationen im Bibliothekbestand vorhanden sind, 2. wie großen Teil der Bibliothek die antiken, mittelalterlichen und renaissancezeitlichen geistigen Produkte ausmachen, 3. wie sich zueinander die Ausgaben verhalten, die zum Kreise der auf den Universitäten vorgetragenen Hauptwissenschaften (die freien Künste, die Rechtswissenschaft, die Medizin und die Theologie) gehören. Es geht hervor, daß es in der Dernschwamschen-Sammlung überwiegend lateinische (teilweise griechische) Ausgaben gibt (88%), die deutschen (9%) und die italienischen (2.5%) Ausgaben nur in geringem Prozent vertreten sind, in noch minderm Prozent aber die ungarischen und tschechischen Ausgaben (insgesamt 0.5%). Die Zahlen bezeugen dennoch, daß nebst den internationalen Sprachen des Humanismus die in vulgär-nationalen Sprachen verfaßten Werke auch schon auftauchen. Nicht weniger bezeichnend ist die zeitliche Verteilung der literarisch-wissenschaftlichen Werke. Der Schwerpunkt fällt natürlich auf die Werke der Renaissance (66.5%); der Prozentsatz der Schriften aus der antiken Welt ist weit geringer (21.2%), und noch geringer ist die Prozentzahl der mittelalterlichen Geistesprodukte. In diesen Ziffern widerspiegeln sich die Symptome des sich in der Mitte des XVI. Jahrhunderts in großen Dimensionen entfaltenden Kulturwechsels. — Was nun die fachwissenschaftliche Verteilung des Buchbestandes betrifft, geht es aus den statistischen Analysen hervor, daß die Anteilquote der zu der Gruppe der sogenannten essentiellen Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae substantiales*) gehörenden christlichen Theologie 34% der Sammlung war, die der verschiedenen Philosophien und der Politik 3,7%, die der Medizin 9,3% und die der Rechtswissenschaft wieder 3,7%. In der Gruppe der sogenannten vorbereitenden Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae praeparantes*) war der Bücherbestand jener freien Künste, welche in die Redekunst und in das Reich der Ziffern einführten, mit 30% vertreten; der Bücherbestand der in den Bereich der »ornamentalen« Wissenschaften (*ornantes*) eingereichten Historie, Geographie und der technischen Künste, sowie der der Wahrsagerei und Zauberei kam auf 19,3%. All diese Zahlen veranschaulichen das natürliche Profil einer humanistischen Bibliothek; zu diesem Profil gehört aber auch der hohe Prozentsatz der Bücher der *sacrae litterae*, da wir doch den biblischen Charakter des nördlichen Humanismus, beziehungsweise die reiche geistige Frucht der Reformation nicht außer Auge lassen dürfen.

Die ausführliche Inhaltsprüfung der Dernschwamschen-Bibliothek wird endlich mit einer konkreten Zusammenfassung abgeschlossen: der Autor hebt aus dem aus 2000 Werken bestehenden Buchbestand der Bibliothek jene Werke hervor, welche die geistigen Kraftanspannungen der Kultur des griechisch-römischen heidnischen und christlichen Altertums, dann des byzantinisch—arabischen und lateinischen Mittelalters, sowie der sich von den Alpen nach Süden und Norden entwickelten Renaissance in ihrer ganzen Tiefe und Breite besonders repräsentieren.

Als Resultat der Bibliothekanalyse stellt Verfasser fest, daß die Bedeutung der Dernschwamschen-Sammlung, als ungarländischer kulturhistorischer Faktor darin besteht, daß sie jede wesentlichen Ergebnisse des sich immer mehr verbreitenden, integrierten europäischen Humanismus der sich intellektualisierenden ungarländischen Gesellschaft vom XVI. Jahrhundert frisch übermittelte.